

Michał Białkowski

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ORCID: 0000-0001-5215-1271

**UDZIAŁ MICHAŁA KLEPACZA
W PRACACH KONFERENCJI EPISKOPATU POLSKI
I JEJ KOMISJI SPECJALISTYCZNYCH (1947-1967)**

*CONTRIBUTION OF MICHAŁ KLEPACZ
IN THE PROJECTS OF THE POLISH CONFERENCE OF BISHOPS
AND ITS SPECIAL COMMITTEES (1947-1967)*

ABSTRACT:

Biskup Michał Klepacz odegrał kluczową rolę w pracach Konferencji Episkopatu Polski w okresie powojennym. Mianowany pod koniec 1946 r. ordynariuszem łódzkim, już w 1949 r. powołany został na członka Komisji Głównej Episkopatu Polski. Aktywność ta miała bezpośredni związek z pracami w Komisji do Rozmów z Rządem/Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski (1949-1967). Wcześniej wszedł w skład Komisji do Spraw Studiów Teologicznych na Fakultetach Kościelnych i w Seminarjach Duchownych (członek w latach 1947-1951 i przewodniczący 1951-1953/1956), przekształconej następnie w Komisję Studiów/Studiów i Seminariorów Duchownych (przewodniczący w latach 1959-1967). Zasiadał również w Komisji Szkolnej (członek w latach 1947-1953/1956), Komisji Prasowej (członek w latach 1950-1953/1956) i Komisji Soborowej (członek w latach 1959-1967). W tym ostatnim gremium odgrywał szczególną rolę, z uwagi na fakt wyboru do soborowej Komisji do Spraw Studiów i Seminariorów oraz uczestnictwa we wszystkich czterech sesjach Soboru Watykańskiego II. Ordynariusz łódzki był pierwszoplanową postacią polskiego Episkopatu w okresie

Bishop Michał Klepacz played a key role in the projects of the Polish Conference of Bishops after Second World War. Appointed as a bishop of Łódź diocese in 1946, he was called to be a member of the General Committee of the Polish Conference of Bishops. His duties were directly related to the work of the Committee responsible for talks between the representatives of the Polish Government (PRL) and the Polish Episcopate (1949-1967). He was also a member of various committees: the Theological Studies Committee overseeing Church Faculties and Seminaries (member in 1947-1951 and chairman in 1951-1953/1956), which was later changed to Academic and Seminary Committee (chairman in 1959-1967), School Committee (member in 1947-1953/1956), Press Committee (member in 1950-1953/1956), and Vatican Council Committee (member in 1959-1967). Bishop Klepacz played a major role in the last committee because he participated in all four sessions of the Second Vatican Council. The bishop of Łódź was also a key figure of the Polish Episcopate during the imprisonment and isolation

uwięzienia i odosobnienia prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego (lata 1953-1956). Jego wybór na przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski oraz postawa wobec problemów Kościoła naznaczone były bezpośrednią ingerencją władz PRL. Do najważniejszych zadań realizowanych przez bpa Michała Klepacza należało: 1) wyznaczanie głównych kierunków i treści nauczania pasterskiego; 2) kształtowanie stosunków z władzami PRL; 3) kontrola i nadzór nad wikariuszami kapitulnymi z uprawnieniami biskupa rezydencjonalnego na Ziemiach Zachodnich i Północnych; 4) ogólny dozór działalności zgromadzeń zakonnych. Podejmowane przez przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski trudne wybory i złożona sytuacja społeczno-polityczna sprawiają, że całościowa ocena rządów bpa Michała Klepacza domaga się podjęcia nowych badań biograficznych.

of the Primate of Poland Cardinal Stefan Wyszyński (1953-1956). He was chosen to be the President of the Polish Conference of Bishops at the time of direct interference of the government (PRL) into the Church matters. During that time, he achieved the following: 1) drafted general direction and content of the pastoral teaching; 2) shaped difficult relationship with the government (PRL); 3) controlled and managed chapter vicars with the authority of bishops in the Western and Northern Territory; 4) supervised the activities of the religious societies. Difficult decisions undertaken by the President of the Polish Conference of Bishops at the time of complicated socio-political context call for new biographical studies encompassing the governance of bishop Michał Klepacz in its entirety.

Słowa kluczowe: Michał Klepacz, Episkopat Polski, Konferencja Episkopatu Polski, Komisja Główna/Rada Główna Episkopatu Polski, Komisja do Spraw Studiów Teologicznych na Fakultetach Kościelnych i w Seminarjach Duchownych/Komisja Studiów, Komisja Szkolna, Komisja do Rozmów z Rządem/Komisja Wspólna Przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski, Komisja Prasowa, Komisja Soborowa

Keywords: Michał Klepacz, Polish Episcopate, Polish Conference of Bishops, General Committee of the Polish Conference of Bishops, Committee on Matters of Theological Studies on Church Faculties and in Seminaries/Academic Committee, School Committee, Committee on Talks between Polish Government (PRL) and Polish Episcopate, Press Committee, Vatican Council Committee

WPROWADZENIE

Na przestrzeni ponad stu lat istnienia Kościoła łódzkiego bp Michał Klepacz odegrał w nim bezsprzecznie wyjątkową rolę¹. Zadecydował o tym nie tylko fakt kierowania diecezją w okresie dwóch trudnych powojennych dekad, ale przede wszystkim przewodniczenie Episkopatowi podczas uwięzienia Prymasa

¹ Ogólny zarys dziejów archidiecezji znajdziemy w publikacjach: A. Ziółkowska, *Diecezja łódzka i jej biskupi w świetle dokumentów*, Łódź 1987; M. Budziarek, *Łódź Piotrowa. Krótka historia Kościoła w Łodzi*, Łódź 2005; *Historia Kościoła łódzkiego. Wydarzenia, dokumenty, ilustracje*, oprac. K. Dąbrowski, Łódź 2012. Bardziej szczegółowy rys dają książki: M. Przybysz, *Kościół rzymskokatolicki w Łodzi w latach 1945-1956*, Łódź 2007; też, *Wyspy wolności. Duszpasterstwo akademickie w Łodzi 1945-1989*, Łódź 2008.

Polski kard. Stefana Wyszyńskiego w latach 1953-1956. W tym czasie hierarcha współuczestniczył i współkształtował relacje Kościoła katolickiego z komunistycznym aparatem władzy. Był pierwszoplanowym bohaterem „czasu zmagania i trudnych wyborów”, ponosząc jednocześnie odpowiedzialność za losy wiary, kultury i tożsamości katolickiej Polaków. Przedmiotem niniejszego artykułu jest analiza jego rozległej działalności na forum Episkopatu Polski (Komisji/Rady Głównej, Konferencji Plenarnych oraz komisji specjalistycznych)².

² Do najważniejszych prac zwartych i artykułowych poświęconych osobie tego hierarchy oraz jego działalności pasterskiej zaliczyć należy: *Humanista – Biskup Michał Klepacz (1893-1967)*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, t. 1, red. B. Bejze, Warszawa 1967, s. 447-464; M. J. Kononowicz, *Biskup Michał – prolegomena do portretu*, Warszawa 1968; *W kierunku chrześcijańskiej kultury. W 10. rocznicę śmierci Biskupa Michała Klepacza*, red. B. Bejze, Warszawa 1977; A. Ziółkowska, *Diecezja łódzka i jej biskupi*, Łódź 1987; K. Dąbrowski, *Arcybiskup Włodzimierz Jasiński 1873-1965. Życie i działalność*, Łódź 1990, Łódź 2015²; K. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967*, Łódź 1993. W 1993 r. osobie Michała Klepacza poświęcony został monograficzny numer „Łódzkich Studiów Teologicznych”. Znalazło się w nim kilkanaście tekstów, m.in.: T. Krahel, *Działalność ks. prof. Michała Klepacza w Wilnie i Białymstoku*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2 (1993), s. 11-19; Sz. W. Ślaga, *O doktoracie „honoris causa” biskupa Michała Klepacza*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2 (1993), s. 21-25; A. Just, *Michała Klepacza ideały wychowawcze*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2 (1993), s. 93-125; S. Skobel, *Biskup Michał Klepacz – pasterz cierpliwego dialogu. Przyczynek do analizy watykańskich konferencji radiowych*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2 (1993), s. 135-141; S. Grad, *Działalność biskupa Michała Klepacza jako przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski. Omówienie źródeł z Archiwum Prymasowskiego*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2 (1993), s. 209-220. W kolejnych latach problematyka podejmowana była – w różnym zakresie – w publikacjach: F. Stopniak, *Michał Klepacz*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu polskiego*, t. 3, Lublin 1994, s. 25-26; E. Gigilewicz, *Klepacz Michał bp*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. IX, Lublin 2002, kol. 123-125; *Władze komunistyczne wobec Kościoła katolickiego w Łódzkiem 1945-1967*, red. J. Wróbel, L. Próchniak, Warszawa 2005; S. Grad, *Biskup Michał Klepacz (1893-1967) – zarys biografii*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 16 (2007), s. 69-87; E. Wieczorek, *Działalność pedagogiczna biskupa Michała Klepacza*, Łódź 2007; B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953-1956*, Warszawa 2008; M. Przybysz, *Aparat bezpieczeństwa wobec kurii biskupiej w Łodzi w latach 1945-1967*, w: *Aparat bezpieczeństwa wobec kurii biskupich w Polsce*, red. A. Dziurok, Warszawa 2009, s. 155-180; J. Klechta, *Biskup Michał Klepacz w dokumentach bezpieki*, Łódź 2012; M. Przybysz, M. Saran, *Pasterz cierpliwego dialogu. Biskup Michał Klepacz w polskiej delegacji na Sobór Watykański II*, w: *Studia soborowe*, t. 2, cz. 2: *Historia i recepcja Vaticanum II*, red. M. Białkowski, Toruń 2015, s. 161-191.

Publikacja jest kontynuacją podjętych w ostatnich latach badań dotyczących czołowych hierarchów Kościoła w Polsce w okresie PRL: Karola Wojtyły³, Bolesława Kominka⁴, Antoniego Baraniaka SDB⁵ i Stefana Wyszyńskiego⁶.

³ M. Białkowski, *Działalność Karola Wojtyły na forum Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji (1958-1978)*, „Przegląd Zachodni” 3 (2018), s. 197-232; tenże, *Udział Karola Wojtyły w pracach Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych (1958-1978)*, „Studia Salvatoriana Polonica” 12 (2018), s. 275-321; tenże, *Udział Karola Wojtyły w pracach Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych (1958-1978)*, „Studia Pastoralne” 15 (2019), s. 13-57; tenże, *Karol Wojtyła jako członek Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych w latach 1958-1978*, w: *Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski „ludowej”*, t. 1, red. R. Łatka, Warszawa 2020, s. 139-176.

⁴ M. Białkowski, *Rzecznik Kościoła katolickiego na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Działalność Bolesława Kominka na forum Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji (1956-1974)*, „Przegląd Zachodni” 3 (2019), s. 89-128; tenże, *Udział Bolesława Kominka w pracach Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych (1956-1974)*, „Studia Salvatoriana Polonica” 13 (2019), s. 155-204; tenże, *Udział Bolesława Kominka w pracach Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych (1956-1974)*, „Studia Pastoralne” 16 (2020), s. 164-212; tenże, *Wkład Bolesława Kominka w prace Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych (1956-1974)*, w: *Kardynał Bolesław Kominek, biskup, dyplomata, wizjoner*, red. W. Kucharski, R. Łatka, Wrocław 2020, s. 213-267.

⁵ M. Białkowski, *Udział Antoniego Baraniaka SDB w pracach Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych (1951-1977)*, „Ecclesia. Studia z dziejów Wielkopolski” 14 (2019), s. 121-158; tenże, *Udział Antoniego Baraniaka SDB w pracach Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych (1951-1977)*, „Studia Salvatoriana Polonica” 14 (2020), s. 95-133; tenże, *Działalność Antoniego Baraniaka SDB na forum Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji (1951-1977)*, „Studia Pelplińskie” 54 (2020), s. 47-86; tenże, *Udział Antoniego Baraniaka SDB w pracach Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych (1951-1977)*, „Studia Pastoralne” 17 (2021), s. 293-325; tenże, *Antoni Baraniak SDB jako członek Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych w latach 1951-1977*, w: *Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski „ludowej”*, t. 2, red. Rafał Łatka, Warszawa 2022, s. 185-215.

⁶ M. Białkowski, *Prymas Stefan Wyszyński jako ordynariusz wiernych obrządku ormiańskiego. Szkic do dziejów religijnych diaspory Ormian polskich w latach 1957-1981*, „Studia Gdańskie” 45 (2019), s. 149-171; tenże, *Rola Prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego jako ordynariusza wiernych obrządku ormiańskiego (1957-1981)*, w: *Scientia magnam laetitiam parat. Studia z historii kultury, społeczeństwa i polityki ofiarowane Profesorowi Kazimierzowi Maliszewskiemu*, red. A. Kucharski, A. Laddach, W. Piasek, Toruń 2020, s. 533-562; tenże, *Prymas Polski Kardynał Stefan Wyszyński jako przewodniczący Komisji/Rady Głównej Episkopatu Polski (1949-1953, 1956-1981)*, w: *Kardynał Stefan Wyszyński. Droga życia i posługi pasterskiej*, red. R. Czekalski, Warszawa 2021, s. 263-290; tenże, *Prymas Polski kard. Stefan Wyszyński jako przewodniczący Komisji/Rady Głównej Episkopatu Polski (1949-1953, 1956-1981)*, w: *Prymas i Papież. Studia poświęcone prymasowi Stefanowi Wyszyńskiemu i papieżowi Janowi Pawłowi II*, red. M. Białkowski, W. Rozynkowski, Toruń 2021, s. 11-34; tenże, *Działalność Prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego na forum Komisji/Rady Głównej Episkopatu Polski (1949-1953, 1956-1981)*, „Przegląd Zachodni” 2 (2021), s. 127-152; tenże, *Prymas Stefan Wyszyński jako ordynariusz wiernych obrządku ormiańskiego. Szkic do dziejów religijnych diaspory Ormian polskich w latach 1957-1981*, w: *Kardynał Stefan Wyszyński, arcybiskup gnieźnieński i warszawski, prymas Polski*, red. E.K. Czaczkowska, E. Sukiennik, Warszawa 2021, s. 77-104; tenże, *Ojciec i pasterz. Działalność Prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego na forum Komisji/Rady Głównej Episkopatu Polski (1949-1953, 1956-1981)*, „Studia Pelplińskie” 55 (2021), s. 37-71; tenże, *Prymas Stefan Wyszyński jako ordynariusz wiernych obrządku ormiańskiego. Szkic do dziejów religijnych diaspory Ormian*

Podstawą źródłową artykułu były niepublikowane dotąd materiały archiwalne znajdujące się w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie (zespół: Acta Hlondiana w opracowaniu ks. Stanisława Kosińskiego SDB; Stefan Wyszyński, *Pro memoria*), w Archiwum Archidiecezjalnym Warszawskim (zespół: Sekretariat Prymasa Polski, działy: Episkopat Polski oraz Watykan). Wśród archiwaliów warszawskich – znajdujących się w zespole Sekretariatu Prymasa Polski – szczególną wartość miały kolekcje dokumentów: Protokoły Komisji/Rady Głównej Episkopatu Polski, Protokoły Konferencji Plenarnych Episkopatu Polski, akta Komisji Studiów oraz Komisji Szkolnej Episkopatu Polski. Uzupełnieniem opracowania była literatura przedmiotu.

I. ZMIANY STRUKTUR KONFERENCJI EPISKOPATU POLSKI I JEJ KOMISJI SPECJALISTYCZNYCH W OKRESIE POSŁUGI BISKUPIEJ MICHAŁA KLEPACZA

W powojennej historii Konferencji Episkopatu Polski, bo na ten właśnie czas przypadła posługa biskupia Michała Klepacza, wskazać należy na kilka istotnych faktów o znaczeniu zasadniczym dla całego Kościoła w Polsce. Pierwszy związany jest z osobą Prymasa Polski. Godność ta miała kluczowe znaczenie w strukturze hierarchicznej, gdyż to ostatecznie z nią praktyka i tradycja Kościoła złączyły urząd przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski. Tylko w sytuacjach nadzwyczajnych, związanych z wakatem na stolicach prymasowskich, funkcja przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski powierzana była innemu dostojnikowi, najczęściej arcybiskupowi metropolicie krakowskiemu. Przypomnijmy zatem, że po zakończeniu II wojny światowej funkcje przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski pełnili kolejno: abp/kard. Adama Stefan Sapięha (czerwiec – sierpień 1945 r. oraz październik 1948 r. – kwiecień 1949 r.); kard. August Hlond (wrzesień 1945 r. – wrzesień 1948 r.); abp/kard. Stefan Wyszyński (kwiecień 1949 r. – maj 1981 r., z przerwą od końca września 1953 r. do końca października 1956 r., gdy pracami Episkopatu kierował ordynariusz łódzki bp Michał Klepacz⁷); kard. Franciszek Macharski (maj – lipiec 1981 r.) oraz abp/kard. Józef Glemp (lipiec 1981 r. – marzec 2004 r.).

Drugi fakt dotyczy stolic prymasowskich. Aż do 4 marca 1946 r. stolicami prymasowskimi były Gniezno i Poznań, pozostające w unii personalnej na mocy bulli *De salute animarum* z 1821 r.⁸ Wyrażona przez Piusa XII w piśmie Kongregacji do Spraw

polskich w latach 1957-1981, w: *Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski „ludowej”*, t. 2, red. Rafał Łatka, Warszawa 2022, s. 32-52.

⁷ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce...*, s. 70-92; T. P. Zakrzewski, *Wspomnienia*, wyd. i oprac. M. M. Grzybowski, Ciechanów–Płock 2016, s. 337-340.

⁸ M. Fąka, *Unia personalna Gniezno-Poznań w świetle źródeł prawnohistorycznych*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik Prawno-Historyczny” 24/1-2 (1981), s. 229 i n.

Nadzwyczajnych Kościoła decyzja o jej zniesieniu i jednoczesnym tymczasowym połączeniu Gniezna z Warszawą miała dalekosiężne skutki polityczne. Prymas Polski – rezydujący odtąd głównie w Warszawie – mógł bezpośredniego oddziaływać na władze państwowe i lepiej uczestniczyć w zachodzących przemianach społeczno-politycznych. Unia personalna metropolii gnieźnieńskiej i metropolii warszawskiej istniała do 25 marca 1992 r., gdy została zniesiona wskutek reorganizacji struktur Kościoła katolickiego w Polsce na mocy bulli *Totus Tuus Poloniae populus*. Odtąd stolicą prymasowską pozostaje wyłącznie Gniezno⁹.

Trzeci fakt odnosi się do działalności Komisji Głównej, która została utworzona w 1946 r. i posiadała kompetencje zbliżone do przedwojennego Komitetu Biskupów¹⁰. Pracami tego gremium, pełniącego rolę prezydium Episkopatu, kierował każdorazowy przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski¹¹. Pierwszy skład Komisji Głównej tworzyli: kard. August Hlond, kard. Adam Stefan Sapieha, abp Romuald Jałbrzykowski, abp Walenty Dymek, abp Eugeniusz Baziak, bp Włodzimierz Jasiński oraz bp Zygmunt Choromański¹². Ten ostatni we wrześniu 1946 r. został sekretarzem generalnym Konferencji Episkopatu Polski¹³. Po objęciu rządów prymasowskich przez abpa Stefana Wyszyńskiego od drugiej połowy 1949 r. w Komisji Głównej zasiadali: abp Stefan Wyszyński (przewodniczący), kard. Adam Stefan Sapieha, abp Eugeniusz Baziak, abp Walenty Dymek, abp Romuald Jałbrzykowski, bp Czesław Kaczmarek, bp Michał Klepacz, bp Tadeusz Zakrzewski oraz bp Zygmunt Choromański¹⁴. Podczas posiedzenia 9 lutego 1953 r. poszerzono skład o dwóch kolejnych hierarchów: Franciszka Bardę i Franciszka Jopą¹⁵. Natomiast według spisu z lutego 1957 r. członkami Komisji Głównej byli: kard. Stefan Wyszyński (przewodniczący), abp Eugeniusz Baziak, bp Franciszek Jop, bp Piotr Kałwa, bp Michał Klepacz, bp Tadeusz Zakrzewski i bp Zygmunt Choromański¹⁶. Dwa lata później – w lutym 1959 r. – liczba członków uległa znacznemu zwiększeniu – aż do jedenastu dostojników. Byli nimi: kard. Stefan Wyszyński (przewodniczący), abp Eugeniusz Baziak, abp Antoni Baraniak, bp Franciszek Barda, bp Czesław Kaczmarek, bp Tadeusz Zakrzewski, bp Michał Klepacz, bp Piotr Kałwa, bp Zygmunt Choromański, bp Franciszek Jop i bp

⁹ T. Pawluk, *Ustanowienie nowej organizacji kościelnej wyzwaniem dla Kościołów partykularnych w Polsce*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik Prawno-Historyczny” 35/3-4 (1992), s. 5.

¹⁰ T. P. Zakrzewski, *Wspomnienia*, s. 317-318.

¹¹ *100-lecie Konferencji Episkopatu Polski. Księga Jubileuszowa*, red. A. Miziński, Kielce 2019, s. 93-249.

¹² M. Stępień, *Pozycja prawna Konferencji Episkopatu Polski. Studium prawno-historyczne*, Łomża 2014, s. 29.

¹³ M. G. Smoliński, *Biskup Negocjator Zygmunt Choromański (1892-1968). Biografia niepolityczna?*, Warszawa 2014, s. 179.

¹⁴ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/4, k. 9-10, Protokół KGEP, Kraków, 22 XI 1949 r.

¹⁵ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/8, k. 16, Protokół KGEP, Warszawa, 9 II 1953 r.

¹⁶ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/173, k. 11, Komisje biskupie do uzupełnienia, [b.d.].

Bolesław Kominek¹⁷. W kwietniu 1965 r. skład Komisji Głównej przedstawiał się następująco: kard. Stefan Wyszyński (przewodniczący), abp Antoni Baraniak, abp Karol Wojtyła, abp Bolesław Kominek, bp Franciszek Jop, bp Michał Klepacz, bp Piotr Kałwa, bp Zygmunt Choromański oraz bp Bronisław Dąbrowski¹⁸. Warto dodać, że z chwilą wejścia w życie w 1969 r. Statutu Konferencji Episkopatu Polski zmieniono nazwę Komisji Głównej, która odtąd funkcjonowała jako Rada Główna Episkopatu Polski.

Czwarty fakt dotyka bezpośrednio problemu istnienia komisji specjalistycznych. Działały one w strukturze Konferencji Episkopatu Polski obok Komisji Głównej. Pierwsze utworzone zostały jeszcze w 1945 r.¹⁹ We wrześniu 1950 r. została powiększona ich liczba oraz uzupełniono składy. Działały wówczas następujące komisje: 1) Duszpasterska (przewodniczący: abp Walenty Dymek); 2) Szkolna (przewodniczący: bp Jan Stepa); 3) Caritas (przewodniczący: kard. Adam Stefan Sapięha); 4) Liturgiczna i Śpiewnika (przewodniczący: bp Karol Radoński²⁰); 5) Gospodarcza (przewodniczący: bp Czesław Kaczmarek); 6) Studiów (przewodniczący: kard. Adam Stefan Sapięha); 7) Prasowa (przewodniczący: abp Stefan Wyszyński); 8) Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (przewodniczący: abp Stefan Wyszyński); 9) Spraw Społecznych (przewodniczący: abp Walenty Dymek); 10) Rozmów z Rządem (przewodniczący: bp Zygmunt Choromański); 11) Seminariów Duchownych (przewodniczący: abp Walenty Dymek); 12) dla Niższych Seminariów (przewodniczący: bp Czesław Kaczmarek); 13) dla Spraw Zakonnych (przewodniczący: bp Franciszek Barda)²¹.

W listopadzie 1959 r. funkcjonowały natomiast następujące komisje: 1) Główna; 2) Duszpasterstwa (przewodniczący: bp Bolesław Kominek); 3) Maryjna (przewodniczący: kard. Stefan Wyszyński); 4) Szkolna (przewodniczący: bp Jerzy Stroba); 5) Dobroczynności (przewodniczący: abp Eugeniusz Baziak); 6) Liturgiczna (przewodniczący: bp Tadeusz Paweł Zakrzewski); 7) Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (przewodniczący: kard. Stefan Wyszyński); 8) Prasowa (przewodniczący: kard. Stefan Wyszyński); 9) Wydawnictw Katolickich (przewodniczący: bp Edmund Nowicki); 10) Duszpasterstwa Akademickiego (przewodniczący: bp Tomasz Wilczyński); 11) Studiów (przewodniczący: bp Michał Klepacz); 12) Instytucji Polskich w Rzymie (przewodniczący: kard. Stefan Wyszyński); 13) Filmu, Telewizji i Radia (przewodniczący: bp Herbert Bednorz); 14) Soborowa (przewodniczący: abp Antoni Baraniak); 15) „Księżówki” w Zakopanem (przewodniczący: bp Karol Pękała)²².

¹⁷ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/183, k. 100, Komisje uzupełnione, 19 II 1959 r.

¹⁸ M. Stępień, *Pozycja prawna Konferencji Episkopatu Polski...*, s. 30.

¹⁹ M. G. Smoliński, *Biskup Negocjator Zygmunt Choromański...*, s. 176.

²⁰ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/6, k. 46, Protokół KGEP, Warszawa, 29 III 1951 r.

²¹ M. Stępień, *Pozycja prawna Konferencji Episkopatu Polski...*, s. 30-31.

²² AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/187, k. 7-10, Komisje uzupełnione, 19 XI 1959 r.

Trzy lata później, a więc tuż przed rozpoczęciem obrad Soboru Watykańskiego II, struktura polskiego Episkopatu uległa dalszemu poszerzeniu i oprócz 1) Komisji Głównej działało w nim szesnaście komisji specjalistycznych: 2) Duszpasterstwa (przewodniczący: abp Bolesław Kominek); 3) Maryjna (przewodniczący: kard. Stefan Wyszyński), 4) Katechetyczna (przewodniczący: bp Jerzy Stroba); 5) Dobroczynności (przewodniczący: abp Eugeniusz Baziak); 6) Liturgiczna (przewodniczący: bp Franciszek Jop); 7) Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (przewodniczący: kard. Stefan Wyszyński); 8) Prasowa (przewodniczący: kard. Stefan Wyszyński); 9) Wydawnictw Katolickich (przewodniczący: bp Edmund Nowicki); 10) Duszpasterstwa Akademickiego (przewodniczący: bp Jerzy Modzelewski); 11) Studiów (przewodniczący: bp Michał Klepacz); 12) Instytucji Polskich w Rzymie (przewodniczący: kard. Stefan Wyszyński); 13) Filmu, Telewizji i Radia (przewodniczący: bp Herbert Bednorz); 14) Soboru Powszechnego (przewodniczący: abp Antoni Baraniak); 15) „Księżówka” (przewodniczący: bp Karol Pękała); 16) Spraw Trzeźwości (przewodniczący: bp Henryk Strąkowski); 17) Artystyczno-Konserwatorska (przewodniczący: bp Kazimierz Józef Kowalski)²³.

II. ZARYS PRACY DUSZPASTERSKIEJ ORAZ DZIAŁALNOŚCI NAUKOWEJ I SPOŁECZNEJ MICHAŁA KLEPACZA DO OBJĘCIA RZĄDÓW W DIECEZJI ŁÓDZKIEJ W MARCU 1947 R.

Michał Klepacz urodził się 23 lipca 1893 r. we wsi Wola, leżącej na przedmieściach Warszawy i włączonej w jej granice w roku 1916. Mimo że pochodził z prostej, ubogiej rodziny niepiśmiennego robotnika sezonowego, dzięki wielkiej determinacji w 1910 r. ukończył warszawskie IV Gimnazjum Klasyczne²⁴. W tym samym roku wstąpił do Seminarium Duchownego w Kielcach. Wybuch I wojny światowej spowodował przerwę w przygotowaniach kleryka Michała Klepacza do kapłaństwa, która ostatecznie została szczęśliwie zakończona w 1915 r. decyzją o wyjeździe do Petersburga²⁵. Odtąd kontynuował on studia w Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej²⁶. Z rąk ówczesnego sufragana mohylewskiego bpa Jana Cieplaka 2 czerwca 1916 r. otrzymał święcenia kapłańskie²⁷. Przewrót bolszewicki w Rosji i wiążąca się z nim decyzja o zamknięciu uczelni kościelnej sprawiły, że studia teologiczno-biblijne należało sfinalizować do czerwca 1918 r. Ksiądz Michał Klepacz zdążył je ukończyć w terminie i w kwietniu 1918 r. uzyskał stopień

²³ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/200, k. 118-123, Protokół 71. KPEP, Warszawa, 14-15 III 1962 r.

²⁴ M. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967*, s. 16-19.

²⁵ S. Grad, *Biskup Michał Klepacz (1893-1967) – zarys biografii*, s. 69-70.

²⁶ Zob. I. Wodzianowska, *Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu 1842-1918*, Lublin 2007.

²⁷ J. Klechta, *Biskup Michał Klepacz w dokumentach bezpieki*, s. 7.

kandydata świętej teologii. Latem 1918 r. powrócił do kraju i został mianowany sekretarzem generalnym Związku Młodzieży Katolickiej Diecezji Kieleckiej²⁸. Utworzenie – na bazie kadry naukowej petersburskiej Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej – Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i inauguracja jego działalności 9 grudnia 1918 r. stanowiły dla ks. Michała impuls do podjęcia starań o kontynuację studiów. W styczniu 1919 r. rozpoczął on naukę, a już w lipcu obronił napisaną pod kierunkiem ks. prof. Idziego Radziszewskiego pracę magisterską²⁹. Wkrótce po śmierci swojego mentora w 1922 r. rozpoczął przygotowania do otwarcia przewodu doktorskiego. Swoją plan zrealizował ostatecznie dopiero dziesięć lat później – 26 października 1932 r. Wcześniejsza próba zdania egzaminów doktorskich na Uniwersytecie Jagiellońskim zakończyła się w czerwcu 1926 r. niepowodzeniem³⁰.

Obok intensywnej pracy naukowej ks. Michał Klepacz sumiennie wykonywał powierzone mu liczne obowiązki duszpasterskie. Znaczną część czasu pochłaniały mu obowiązki profesora kieleckiego Seminarium Duchownego, działalność publicystyczna oraz zaangażowanie w działalność Towarzystwa Szkoły Katolickiej w Kielcach. W tej ostatniej instytucji od roku 1927 sprawnie zarządzał finansami i nadzorował całość spraw gospodarczych. Dodatkowo od 1926 r. pełnił funkcję kapelana pomocniczego w duszpasterstwie wojskowym w garnizonie kieleckim³¹.

Ciekawym doświadczeniem pastoralnym była powierzona mu przez Prymasa Polski kard. Augusta Hlonda misja kapelana okrętowego na statku pasażerskim MS „Kościuszko”, na którym odbył w maju i czerwcu 1931 r. rejs z Gdyni do Stanów Zjednoczonych i z powrotem³². Należał również do grona aktywnych kapłanów – radiowców, często głosząc kazania na falach radiowych. Wygłaszanie homilii radiowych kontynuował w okresie wileńskim, najczęściej podczas transmisji prowadzonych z archikatedry św. Stanisława Biskupa lub z Kaplicy Ostrobramskiej. Homilie te, zebrane w jednym tomie obejmującym lata 1937-1939, zostały wydane drukiem.

Jak już wspomnieliśmy, mimo podejmowanych w latach dwudziestych XX w. starań, ks. Michałowi Klepaczowi nie udało się uzyskać stopnia doktora, jednak pasja naukowa najwyraźniej go nie opuszczała, skoro jesienią 1932 r. na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim obronił rozprawę doktorską na temat: *Idea Boga w historiozofii Augusta hr. Cieszkowskiego na tle ówczesnych prądów umysłowych*³³. Blisko trzy lata trwały starania o objęcie przez ks. Michała Klepacza Katedry Filozofii Chrześcijańskiej, mimo że już 16 listopada 1933 r. Rada Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie podjęła uchwałę

²⁸ E. Gigilewicz, *Klepacz Michał bp*, kol. 123.

²⁹ M. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967*, s. 25-26.

³⁰ S. Grad, *Biskup Michał Klepacz (1893-1967) – zarys biografii*, s. 71-72.

³¹ J. Klechta, *Biskup Michał Klepacz w dokumentach bezpieki*, s. 10.

³² M. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967*, s. 30-31.

³³ S. Grad, *Biskup Michał Klepacz (1893-1967) – zarys biografii*, s. 72.

o powołaniu go na stanowisko profesora nadzwyczajnego³⁴. Wiązało się to z problemami formalno-prawnymi, m.in. z kwestionowaniem przez władze państwowe prawa do nadawania przez Katolicki Uniwersytet Lubelski stopnia doktora oraz brakiem habilitacji u kandydata. Dopiero jesienią 1936 r. zapadły korzystne decyzje i 15 grudnia tegoż roku prezydent RP Ignacy Mościcki podpisał akt nominacji ks. Michała Klepacza na stanowisko profesora nadzwyczajnego filozofii chrześcijańskiej³⁵.

Ponieważ nowy profesor nadzwyczajny zdecydował się przenieść do Wilna dopiero od nowego roku akademickiego, okres jego pracy naukowo-dydaktycznej na Uniwersytecie Stefana Batorego trwał stosunkowo krótko, tylko od września 1937 r. do 15 grudnia 1939 r. Prowadził tam wykłady głównie z zakresu apologetyki, historii filozofii, współczesnej kultury i literatury, a także seminarium filozoficzne. Podjął też obowiązki wykraczające poza ramy ściśle uniwersyteckie. Jeszcze w 1937 r. został moderatorem wileńskiej Sodalicji Mariańskiej Akademickiej³⁶.

Wybuch II wojny światowej diametralnie zmienił sytuację życiową ks. Michała jako naukowca. Napaść Związku Sowieckiego na Polskę 17 września 1939 r. przesądziła o losach Wilna i jego mieszkańców. W ostatnich dniach października 1939 r. Sowieci przekazali miasto i jego okolice Litwinom³⁷. Nowe władze utrudniały działalność uniwersytetu, usunęły większość pracowników naukowych i postanowiły zastąpić język polski jako wykładowy językiem litewskim. Wcześniej w październiku 1939 r. – jeszcze w okresie okupacji sowieckiej – ks. Michał Klepacz został powołany na stanowisko profesora zwyczajnego Uniwersytetu Stefana Batorego oraz wybrany dziekanem Wydziału Teologicznego³⁸. Było to wyraźne docenienie jego dorobku naukowego oraz zdolności organizacyjnych, szczególnie ważnych w niełatwym wojennym czasie.

Rządy litewskie w Wilnie doprowadziły ostatecznie do zamknięcia uczelni, co formalnie nastąpiło 15 grudnia 1939 r.³⁹ Zajęcia były jednak kontynuowane w formie konspiracyjnej, a sam Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego znalazł schronienie w gmachu Archidiecezjalnego Wyższego Seminarium Duchownego. Przez ponad dwa lata, aż do początku marca 1942 r., prowadzono w nim wykłady i zajęcia, mimo coraz trudniejszej sytuacji lokalowej⁴⁰.

Trwająca od końca czerwca 1941 r. niemiecka okupacja Wilna była dla ks. Michała Klepacza czasem doświadczenia więziennego i obozowego. Aresztowany 3 marca 1942 r. wraz z innymi polskimi księżmi profesorami oraz klerykami

³⁴ T. Krahel, *Działalność Ks. Prof. Michała Klepacza w Wilnie i Białymstoku*, s. 11-12.

³⁵ T. Czyżewski, *Wileńskie środowisko filozoficzne*, „Przegląd Filozoficzny” 44 (1948) z. 1-3, s. 37-41.

³⁶ M. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967*, s. 39.

³⁷ L. Tomaszewski, *Kronika Wileńska 1939-1941*, Warszawa 1990, s. 38-39.

³⁸ T. Krahel, *Działalność Ks. Prof. Michała Klepacza w Wilnie i Białymstoku*, s. 13.

³⁹ S. Czyżewski, *Wspomnienia o Księdzu Doktorze Romualdzie Jalbrzykowskim Arcybiskupie Metropolicii Wileńskiej spisane w 1959 roku*, Wrocław 2015, s. 206.

⁴⁰ J. Klechta, *Biskup Michał Klepacz w dokumentach bezpieki*, s. 15-16.

przebywał początkowo w więzieniu na wileńskich Łukiszkach⁴¹. 19 marca 1942 r. osadzony został w budynku litewskiego seminarium duchownego w Wyłkowyszkach, z którego 17 października tego samego roku przewieziono go do majątku w Szałtupiu, gdzie urządzono niemiecki obóz pracy. Surowy rygor, głód i przymuszanie do ciężkich robót były rzeczywistością, która trwała do 3 grudnia 1942 r.⁴² Kolejnymi etapami wojennej gehenny ks. Michała Klepacza były więzienie w Kownie oraz obóz w Prowieniszkach, w którym przyszły ordynariusz łódzki przebywał od 16 stycznia do 26 lipca 1943 r. Następnie osadzony został w majątku Pamiry, by ostatecznie powrócić 4 marca 1944 r. do obozu w Szałtupiu. Tam właśnie – dzięki ewakuacji wojsk niemieckich – nadarzyła się możliwość ucieczki. Nastąpiła ona 16 lipca 1944 r. Po kilku dniach tułaczki i ukrywania się, 4 sierpnia 1944 r. ks. Michał Klepacz powrócił do Wilna⁴³.

Archidiecezjalne Wyższe Seminarium Duchowne, mimo braku zgody władz sowieckich, wznowiło działalność 1 października 1944 r. Nie udało się natomiast reaktywować Uniwersytetu Stefana Batorego, choć utrzymano – również poza władzami sowieckimi – istnienie Wydziału Teologicznego. Miało to niebagatelne znaczenie, gdy Sowieci – w ramach represji wobec ludności polskiej zamieszkującej Wilno i Wileńszczyznę – 20 lutego 1945 r. zamknęli Archidiecezjalne Wyższe Seminarium Duchowne⁴⁴.

Nieuchronność zmian politycznych i terytorialnych, w tym utraty przez Polskę Kresów Wschodnich, doprowadziła do podjęcia przez arcybiskupa wileńskiego Romualda Jałbrzykowskiego radykalnych, a zarazem bolesnych kroków⁴⁵. Opuszczenie Wilna i tymczasowe przeniesienie siedziby arcybiskupiej, kurii metropolitalnej, kapituły, sądu oraz wyższego seminarium do Białegostoku – największego miasta położonego na pozostawionym Polsce skrawku archidiecezji – dawało szansę na zachowanie ciągłości istnienia archidiecezji, jej centralnych organów i struktur⁴⁶. Zasadniczy transport urzędników kurialnych i majątku ruchomego dotarł do Białegostoku 30 kwietnia 1945 r. Wraz z urzędami metropolii wileńskiej

⁴¹ L. Tomaszewski, *Kronika Wileńska 1941-1945. Z dziejów polskiego państwa podziemnego*, Warszawa 1992, s. 181.

⁴² T. Krahel, *Działalność Ks. Prof. Michała Klepacza w Wilnie i Białymstoku*, s. 16.

⁴³ M. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967*, s. 43.

⁴⁴ T. Krahel, *Działalność Ks. Prof. Michała Klepacza w Wilnie i Białymstoku*, s. 17.

⁴⁵ O zmianach struktury administracyjnej Kościoła katolickiego w Polsce, w szczególności po zakończeniu II wojny światowej, pisali: B. Kumor, *Rozwój organizacji metropolitalnej i diecezjalnej na historycznych ziemiach polskich (1000-1992)*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej” 4 (1997), s. 213-221; W. Jakubowski, M. Solarczyk, *Rzymskokatolicka organizacja kościelna na ziemiach polskich*, Warszawa 2007; ciż, *Organizacja Kościoła Rzymskokatolickiego na ziemiach polskich od X do XXI wieku*, Warszawa–Olsztyn 2011; E. Klima, *Struktury Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce*, „Acta Universitatis Lodzensis”, Folia Geographica Socio-Oeconomica 11 (2011), s. 45-77; S. Wilk, *Struktura administracyjna Kościoła w Polsce przed bullą „Totus Tuus Poloniae Populus”*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 12, red. J. Walkusz, Lublin 2013, s. 129-144.

⁴⁶ S. Czyżewski, *Wspomnienia o Księdzu Doktorze Romualdzie Jałbrzykowskim...*, s. 260-263.

przeniesiono wówczas również seminarium duchowne oraz Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego. Otwarcie seminarium nastąpiło już 8 maja 1945 r.⁴⁷ Wykład inauguracyjny wygłosił 24 maja tego samego roku dziekan ks. Michał Klepacz⁴⁸. W kolejnych latach przyszedł ordynariusz łódzki z dużym zaangażowaniem prowadził wykłady z teologii dogmatycznej, ontologii, pedagogiki, apologetyki. Ponadto powołany został na sędziego Sądu Arcybiskupiego, udzielał się duszpastersko w kościele św. Wojciecha w Białymstoku⁴⁹. Był także inspiratorem działań zmierzających do włączenia Wydziału Teologicznego w struktury nowo powstałego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, wprost odwołując się do tradycji *Alma Mater Vilnensis*⁵⁰.

Na tym etapie życia zastała ks. Michała Klepacza decyzja Piusa XII powierzeniu mu diecezji łódzkiej. Bulla nominacyjna wystawiona została 20 grudnia 1946 r.⁵¹ Prekonizacja nastąpiła 15 stycznia 1947 r. Nowy biskup objął władzę w diecezji 2 marca 1947 r. poprzez swojego delegata ks. prof. Aleksandra Mościckiego podczas posiedzenia Kapituły Katedralnej Łódzkiej. Nominacja biskupia wymagała również uporządkowania spraw naukowych, w tym zwolnienia z czasochłonnych obowiązków dziekańskich. Na stanowisku tym 12 marca 1947 r. zastąpił nowego biskupa dawny rektor Uniwersytetu Stefana Batorego ks. prof. Czesław Falkowski⁵². Akcentując swoje przywiązanie do archidiecezji wileńskiej, na miejsce swojej konsekracji biskupiej ks. Michał Klepacz wybrał kościół farny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Białymstoku. Świątynia ta od roku 1945 pełniła funkcję prokatedry archidiecezji wileńskiej⁵³. Sakry biskupiej udzielił mu Prymas Polski kard. August Hlond, a współkonsekratorami byli: metropolita wileński abp Romuald Jałbrzykowski, ordynariusz kielecki bp Czesław Kaczmarek, ordynariusz siedlecki bp Ignacy Świrski oraz sufragan kielecki bp Franciszek Sonik. Uroczystość święceń biskupich odbyła się 13 kwietnia 1947 r., a ingres do katedry łódzkiej pw. Stanisława Kostki nastąpił tydzień później⁵⁴. Warto w tym miejscu dodać pewną uwagę. Po zakończeniu II wojny światowej ks. Michał Klepacz nie był jedynym biskupem wywodzącym się z wileńskiego środowiska naukowego obejmującego Uniwersytet Stefana Batorego oraz Archidiecezjalne Wyższe Seminarium Duchowne. Do grona obdarzonych sakrą biskupią

⁴⁷ Tamże, s. 289.

⁴⁸ J. Klechta, *Biskup Michał Klepacz w dokumentach bezpieki*, s. 17.

⁴⁹ S. Czyżewski, *Wspomnienia o Księdzu Doktorze Romualdzie Jałbrzykowskim...*, s. 261, 266.

⁵⁰ J. Bagrowicz, *Tym, których spotkałem. Zapiski wspomnienia z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, Toruń 2020, s. 114-118.

⁵¹ P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, s. 103.

⁵² S. Hołodok, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Białymstoku (1945-1951)*, „Studia Teologiczne” 10 (1992), s. 127-128.

⁵³ M. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967...*, s. 47-48.

⁵⁴ S. Czyżewski, *Wspomnienia o Księdzu Doktorze Romualdzie Jałbrzykowskim...*, s. 267-268.

kolejno dołączyli: Ignacy Świrski w 1946 r., Władysław Suszyński w 1948 r., Czesław Falkowski w 1949 r. oraz Aleksander Mościcki w 1952 r.⁵⁵

III. PRZEWODNICZĄCY KONFERENCJI PLENARNEJ I KOMISJI GŁÓWNEJ EPISKOPATU POLSKI (1953-1956)

Na wstępie warto uczynić pewną uwagę, która dotyczy organizacji działalności Episkopatu Polski od chwili aresztowania kard. Stefana Wyszyńskiego aż do jego uwolnienia trzy lata później. Zasadniczy zrząd odpowiedzialności za losy Kościoła w Polsce przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski bp Michał Klepacz dzielił w tym czasie z sekretarzem generalnym Episkopatu bpem Zygmuntem Choromańskim. Ordynariusz łódzki dość często i regularnie zwoływał posiedzenia Komisji Głównej, sporadycznie natomiast Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski⁵⁶. Ogółem od września 1953 do października 1956 r. Komisja Główna obradowała dziewiętnaście razy (27-28 września 1953 r., 9 listopada 1953 r., 4 grudnia 1953 r., 16 grudnia 1953 r., 9 lutego 1954 r., 10 marca 1954 r., 26 kwietnia 1954 r., 14-15 sierpnia 1954 r., 4 października 1954 r., 27 października 1954 r., 14 grudnia 1954 r., 9 marca 1955 r., 25 maja 1955 r., 15 września 1955 r., 3 grudnia 1955 r., 20 stycznia 1956 r., 9 kwietnia 1956 r., 25-26 sierpnia 1956 r., 25 października 1956 r.)⁵⁷. Konferencja Plenarna z kolei tylko pięć razy (28 września 1953 r., 16 grudnia 1953 r., 16 sierpnia 1954 r., 16 września 1955 r., 17 sierpnia 1956 r.)⁵⁸.

Rzadkie zwoływanie Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski wynikało przede wszystkim z faktu uczestniczenia w niej wikariuszy kapitulnych z Ziem Zachodnich i Północnych, zatwierdzonych formalnie w 1951 r. przez Prymasa Polski, ale w warunkach wyższej konieczności wynikającej z troski o zachowanie jedności Kościoła. Duchowni wybrani pod naciskiem władz państwowych związani byli ze środowiskiem księży patriotów, ponadto podejmowali różne formy współdziałania i współpracy z reżimem⁵⁹. Przywołajmy te postacie: w Gorzowie Wielkopolskim wikariuszem kapitulnym był w tym czasie ks. Zygmunt Szelażek, we Wrocławiu ks. Kazimierz Lagosz, w Opolu ks. Emil Kobierzycki, w Katowicach ks. Jan Pi-skorz⁶⁰, a w Olsztynie ks. Stefan Biskupski⁶¹. Biskup Michał Klepacz nie miał

⁵⁵ Zob. krytyczne i wysoce polemiczne uwagi na temat poszczególnych dostojników zawarte zostały w publikacji: J. Umiński, *Episkopat Polski z pierwszej połowy XX wieku*, przyg. do druku, wstęp i przyp. S. Grochowina, J. Sziling, Toruń 2016, s. 41-42, 44-45.

⁵⁶ T.P. Zakrzewski, *Wspomnienia*, s. 340.

⁵⁷ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/8, II 4/9, II 4/10, II 4/11.

⁵⁸ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/167, II 4/168, II 4/169, II 4/170, II 4/171.

⁵⁹ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*, Kraków 2003, s. 68-71.

⁶⁰ J. Żurek, *Ruch „księży patriotów” w województwie katowickim w latach 1949-1956*, Warszawa-Katowice 2009, s. 28 i n.

⁶¹ *Lagosz Kazimierz*, w: *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, red. M. Pater, Katowice 1996, s. 226-227.

zatem podstaw, by wierzyć w ich lojalność. Wobec realnej obawy przekazywania treści obrad Episkopatu Polski władzom komunistycznym należało takie ryzyko zminimalizować poprzez ograniczenie zwoływania posiedzeń i robienie tego tylko w sytuacjach absolutnie koniecznych. Wzrosła tym samym rola Komisji Głównej i jej znaczenie w procesie decyzyjnym Kościoła w Polsce.

Aktywność bpa Michała Klepacza jako przewodniczącego Konferencji Plenarnej i Komisji Głównej Episkopatu Polski obejmowała kilka płaszczyzn działalności wynikających poniekąd z faktu czasowego przejścia nadzwyczajnych uprawnień prymasowskich⁶². Najistotniejsze znaczenie miały: 1) wyznaczanie głównych kierunków i treści nauczania pasterskiego; 2) kształtowanie stosunków z władzami PRL; 3) kontrola i nadzór nad wikariuszami kapitulnymi z uprawnieniami biskupa rezydencjonalnego na Ziemiach Zachodnich i Północnych; 4) ogólny dozór działalności zgromadzeń zakonnych. Ciekawym przykładem tej ostatniej aktywności – obejmującej również kwestie formacji i kształcenia duchownych zakonnych – jest dekret erygujący Wyższe Seminarium Duchowne Księży Salwatorianów. Dokument wystawiony został przez bpa Michała Klepacza 18 grudnia 1953 r. Początkowo seminarium istniało w dwóch miejscach: w Trzebini (powiat chrzanowski) i Bagnie (powiat trzebnicki). W 1954 r. połączono obydwie ośrodki w jeden dom studiów w Bagnie⁶³.

3.1. Okoliczności i przebieg wyboru

Aresztowanie kard. Stefana Wyszyńskiego w nocy z 25 na 26 września 1953 r. niosło za sobą niezwykle ważne i dramatyczne konsekwencje dla Kościoła w Polsce⁶⁴. Bezprawne odebranie hierarsze możliwości sprawowania władzy pasterskiej, w tym korzystania z wyjątkowych uprawnień prymasowskich, funkcji przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski oraz wykonywania obowiązków metropolity w archidiecezjach gnieźnieńskiej i warszawskiej spowodowało konieczność wyznaczenia na tych urządach i godnościach odpowiedniego zastępstwa⁶⁵. Jeszcze

⁶² Piszą o nich: J. Krukowski, *Uprawnienia nadzwyczajne Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski, wobec zagrożenia Kościoła ze strony reżimu komunistycznego*, „Studia Prymasowskie” 5 (2011), s. 29-42; K. Mikołajczuk, *Uprawnienia Kardynała Stefana Wyszyńskiego wobec Kościoła Greckokatolickiego w archiwaliach Prymasa i Konferencji Episkopatu Polski*, Lublin 2014; *Dzieje prymasostwa polskiego*, red. Ł. Krucki, Gniezno 2017; M. Białkowski, *Prymas Stefan Wyszyński jako ordynariusz wiernych obrządku ormiańskiego. Szkic do dziejów religijnych diaspory Ormian polskich w latach 1957-1981*, „Studia Gdańskie” 45 (2019), s. 149-171; K. Śmigiel, *Prymasostwo polskie. Instytucja, prymasi, dokumenty*, Warszawa 2018; *Uprawnienia wyjątkowe prymasa Stefana Wyszyńskiego. Wybór dokumentów 1948-1979*, wyb. i oprac. K. Śmigiel, P. Lewandowski, Pelplin 2020.

⁶³ A. Kielbasa, *Salwatorianie na Ziemiach Zachodnich i Północnych 1945-1970*, Rzym 1970, s. 35.

⁶⁴ A. Dziurok, *Uwięzienie Prymasa Polski Stefana kardynała Wyszyńskiego – okoliczności i konsekwencje*, w: *Prymas Polski Stefan Kardynał Wyszyński na ziemi pomorskiej i Kujawach*, red. M. Białkowski, W. Polak, Toruń 2014, s. 11-25...

⁶⁵ K. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967*, s. 276.

tej samej nocy, gdy zatrzymano Prymasa Polski, w letniej rezydencji bpa Michała Klepacza w Szczawinie koło Łodzi doszło do spotkania hierarchy z Julią Brystygier, dyrektor Departamentu V Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego⁶⁶. Nocna rozmowa z wysokim oficerem aparatu bezpieczeństwa zakończyła się zgodą ordynariusza łódzkiego na kompromisową linię współpracy z władzami komunistycznymi⁶⁷. Przypieczętowała też decyzję rządu PRL o kandydaturze bpa Michała Klepacza na stanowisko przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski⁶⁸. Kwestię tę poruszono również podczas pospiesznie przygotowanego spotkania biskupów Michała Klepacza, Zygmunta Choromańskiego i Tadeusza Zakrzewskiego z wicepremierem Józefem Cyrankiewiczem oraz szefem Urzędu do Spraw Wyznań Antonim Bidą, do którego doszło po południu 26 września 1953 r. Warto dodać, że równoległe przedstawiciel aparatu wyznaniowego przeprowadził rozmowę z abpem Walentym Dymkiem w Poznaniu, sondując jego postawę wobec zaistniałych faktów⁶⁹. Również 27 września 1953 r. bp Michał Klepacz spotkał się z Józefem Cyrankiewiczem, zaś sama delegacja kościelna czterokrotnie spotykała się ze stroną rządową, negocjując formułę wyboru nowego przewodniczącego⁷⁰. Wypracowane ostateczne stanowisko mówiło, że bez żadnych nacisków ze strony władz państwowych wybranych zostanie dwóch kandydatów, z których jeden uzyska akceptację. Zgodę na taki tryb procedowania wyraziła 27 września 1953 r. Komisji Główna Episkopatu Polski⁷¹.

Nadzwyczajne posiedzenie 38. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski obradowało w Warszawie 28 września 1953 r. Uczestniczyło w nim tylko dziesięciu ordynariuszy i sekretarz generalny Episkopatu, a ponadto biskupi sufragani oraz narzuceni przez reżim komunistyczny księża – wikariusze kapitulni reprezentujący diecezje pozbawione prawowitych pasterzy. Biskupi wybrali dwóch kandydatów: abpa Walentego Dymka i bpa Michała Klepacza, przy czym faworytem Komisji Głównej był sędziwy metropolita poznański⁷². Następnie wynik głosowania bp Zygmunt Choromański przedstawił Józefowi Cyrankiewiczowi, który poparł kandydaturę bpa Michała Klepacza. Jednocześnie zagroził, że każdy inny niż bp Michał Klepacz przewodniczący Episkopatu zostanie natychmiast po wyborze aresztowany⁷³. Ustosunkowując się do zaistniałej sytuacji, ordynariusz łódzki...

⁶⁶ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce...*, s. 70.

⁶⁷ Próbę opisaną relacji łączących hierarchę z aparatem bezpieczeństwa podjęła ostatnio E. Ślęzak, *Uległy czy niezależny? Biskup Michał Klepacz w optyce aparatu bezpieczeństwa*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 36,2 (2020), s. 530-548.

⁶⁸ A. Micewski, *Współrzędzić czy nie kłamać? Pax i Znak w Polsce 1945-1976*, Warszawa 1981, s. 34 i n.

⁶⁹ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce...*, s. 72-73.

⁷⁰ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/8, k. 66, Protokół KGEP, Warszawa, 27-28 IX 1953 r.

⁷¹ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/8, k. 67, Protokół KGEP, Warszawa, 27-28 IX 1953 r.

⁷² B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce...*, s. 74-75.

⁷³ B. Fijałkowska, *Partia wobec religii i Kościoła w PRL, t. I: 1944-1955*, Olsztyn 1999, s. 143.

[...] oświadczył, że jest poniekąd w przymusowej sytuacji i dla dobra ogólnego, mając na względzie dobro Kościoła ten ciężki obowiązek przyjmuje, zaznaczył – przeżywamy dramat Kościoła – dotąd wiedzieliśmy, kto prowadził Kościół w Polsce i teraz więcej niż kiedykolwiek złączeni jesteśmy i owiani serdecznym uczuciem z X. Kardynałem Prymasem Stefanem Wyszyńskim; nikt go nie może zastąpić – może go zastąpić tylko cały Episkopat. Konieczna jest obecnie praca zespołowa – i tylko taka praca pozwoli Komisji Głównej i Komisji Mieszanej na wybrnięcie z trudnej sytuacji. Biskup Klepacz podziękował za zaufanie, jeszcze raz poprosił o pomoc i zwrócił się z apelem, by poszczególni XX. Biskupi i Ordynariusze unikali wszelkich nierozważnych wystąpień, które komplikowały i utrudniały prace Episkopatu⁷⁴.

Hierarchowie zostali więc zmuszeni do akceptacji decyzji rządu o objęciu przewodniczenia Konferencji Episkopatu Polski przez ugodowego biskupa – Michała Klepacza. Na zaangażowaniu się władz państwowych w wybór ordynariusza łódzkiego zaważyło kilka czynników, m.in. 1) umiarkowana – na tle Episkopatu Polski – osobowość, zdolna do prowadzenia dialogu i zawierania kompromisów; 2) otwartość na kluczowe problemy społeczno-polityczne Polski Ludowej; 3) poprawne stosunki z przedstawicielami władz państwowych szczebla centralnego i wojewódzkiego; 4) doświadczenie pracy w Komisji do Rozmów z Rządem; 5) kontakty i powiązania z liderem Stowarzyszenia PAX Bolesławem Piaseckim⁷⁵. Przypomnijmy też, że oprócz wszystkich powyższych argumentów istotne było także doświadczenie bpa Michała Klepacza, jakie zdobył, uczestnicząc w wyjątkowych misjach o specjalnym znaczeniu dla całego Kościoła w Polsce. Jesienią 1948 r., po śmierci kard. Augusta Hlonda, wraz z bpem Tadeuszem Pawłem Zakrzewskim zawiózł do Rzymu memoriał Episkopatu Polski w sprawie następcy zmarłego Prymasa Polski oraz proponowanej nowej organizacji arcybiskupstw gnieźnieńskiego, poznańskiego i warszawskiego⁷⁶.

Do wydarzeń, jakie rozegrały się 28 września 1953 r., powrócił prawie cztery lata później sam Prymas Polski, tłumacząc decyzje Episkopatu abpowi Antonio Samorè z watykańskiego Sekretariatu Stanu:

Dlaczego bp Klepacz został wybrany przewodniczącym, gdy było przecież trzech innych arcybiskupów? Wyjaśniam, że abp [Walenty] Dymek nie chciał przyjąć wyboru; abp [Romuald] Jałbrzykowski był chory, a abp [Eugeniusz] Baziak był faktycznie impeditus [łac. przeszkodzony, nieosiągalny – M.B.] od udziału w konferencjach Episkopatu. Po moim uwolnieniu zdawałem sobie dobrze sprawę z tego, że biskupi zachowali się zbyt miękko, dali się łatwo zastraszyć, nie wykorzystali sytuacji oburzenia społeczeństwa, nie wyczuli lęku rządu. Ale postawiłem sobie za zadanie uratować jedność

⁷⁴ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/167, k. 11, Protokół 38. KPEP, Warszawa, 28 IX 1953 r.

⁷⁵ K. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967*, s. 275-276; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*, s. 90-93; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Warszawa 2003, s. 147 i n.

⁷⁶ E. Sukiennik, *Stefan Wyszyński jako arcybiskup metropolita warszawski (1948-1981)*, w: *Kardynał Stefan Wyszyński. Droga życia i posługi...*, s. 208-209.

Episkopatu, nawet własnym kosztem. Nie mogłem prowadzić porachunków, gdyż to dogadzałoby wrogom Kościoła⁷⁷.

3.2. Wyznaczanie głównych kierunków i treści nauczania pasterskiego

Nauczanie pasterskie Episkopatu Polski w latach 1953-1956 zdeterminowane było przez relacje z władzami komunistycznymi. Przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski podejmował problematykę zgodną z oczekiwaniami najwyższych decydentów partyjnych. Jest to szczególnie widoczne w tematyce dokumentów uchwalonych jesienią 1953 i w 1954 r. Dominują w nich zagadnienia społeczno-gospodarcze, w tym czyny społeczne i podwyższanie wydajności pracy⁷⁸. Zmalała liczba wydawanych przez Episkopat listów pasterskich, instrukcji i oświadczeń adresowanych do wiernych. Jeszcze w 1950 r. biskupi polscy – pod przewodnictwem prymasa Stefana Wyszyńskiego – wydali sześć oficjalnych dokumentów, a w 1951 r. – tylko cztery⁷⁹.

Biskup Michał Klepacz miał zasadniczy wpływ na przygotowanie i ostateczny kształt dokumentów Episkopatu. Pierwszym listem, który hierarchowie wystosowali w okresie uwięzienia kard. Stefana Wyszyńskiego był *List pasterski na Dzień Zaduszny* z 15 października 1953 r., w którym obok oczywistych rozważań eschatologicznych nie zabrakło elementów lojalistycznych, patriotycznych, a nawet propagandowych, odnoszących się do Polski Ludowej:

Odbudowujemy miasta i miasteczka, zakłady pracy, szkoły i szpitale, by Ojczyzna nasza w ten sposób rosła i potężniała, a gdy do tego dodamy ogromny wysiłek Narodu w celu podniesienia kultury duchowej, możemy śmiało patrzeć w naszą przyszłość i wierzyć, że nasze pokolenie spełni swój obowiązek wobec Boga i Ojczyzny⁸⁰.

Uzupełnieniem przywołanego fragmentu jest ogólna, ale niezwykle ciekawa, uwaga, jaka znalazła się w protokole posiedzenia Komisji Głównej z 9 listopada 1953 r.:

Do Listów Pasterskich Episkopatu Rząd przywiązuje wielką wagę, jak również spodziewa się dalszych deklaracji; Episkopat musi stać na stanowisku niezależności w wydawaniu Listów i deklaracji; zresztą Episkopat zrobił już w ciągu miesiąca bardzo dużo dla Rządu i to w tak krytycznej sytuacji – obecnie musimy oczekiwać pozytywnych posunięć ze strony Rządu; musimy się domagać załatwienia spraw wyłuszczonej w „pro memoria”, które zostało wręczone Premierowi Bierutowi w dn. 29 września r.b.⁸¹

⁷⁷ Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie [dalej: AAG], S. Wyszyński, *Pro memoria*, wpis z dnia 11 maja 1957 r.

⁷⁸ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*..., s. 91.

⁷⁹ *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974*, Paris 1975, s. 83-113.

⁸⁰ *List pasterski Episkopatu Polski na Dzień Zaduszny*, w: *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974*..., s. 139.

⁸¹ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/8, k. 71, Protokół KGEP, Warszawa, 9 XI 1953 r.

Podczas kolejnego posiedzenia Komisji Głównej 9 lutego 1954 r. biskupi zastanawiali się nad zasadnością wystosowania listu pasterskiego do wiernych, jednak ostateczną decyzję uzależnili od braku ingerencji władz państwowych oraz odpowiedniego poziomu projektu dokumentu⁸². Do przygotowania listu bp Michał Klepacz wyznaczył biskupów Zdzisława Golińskiego i Antoniego Pawłowskiego⁸³. Ostatecznie trzy projekty opracował bp Ignacy Świrski, a dwa kolejne bp Antoni Pawłowski⁸⁴. Siła nacisków ze strony reżimu komunistycznego jednak zdecydowanie przerastała realne możliwości samodzielnego kształtowania treści nauczania pasterskiego przez Episkopat, skoro dwa kolejne, powiązane ze sobą tematycznie, dokumenty z 1954 r. napisane zostały w tonie uległości wobec rządzących. Mowa o *Instrukcji duszpasterskiej Episkopatu o doniosłości pracy na roli* z 26 kwietnia 1954 r. oraz *Instrukcji duszpasterskiej Episkopatu o podnoszeniu wydajności pracy na roli* z 26 maja 1954 r. Szczególnie druga instrukcja jest świadectwem bezwzględnego oddziaływania władz komunistycznych w celu zwiększenia produkcji rolnej, a tym samym zgody Episkopatu na włączanie treści propagandowych do nauczania społecznego Kościoła w Polsce⁸⁵. Również na 26 maja 1954 r. datowane jest *Oświadczenie Episkopatu w sprawie światowego pokoju*. Wpisuje się ono w obowiązujący w krajach satelickich Związku Sowieckiego nurt krytyki państw NATO, zwłaszcza RFN. Ponadto jest jaskrawym wyrazem uwikłania i podporządkowania polskiego Episkopatu władzom partyjno-państwowym. Świadczą o tym najdobitniej słowa:

[...] w pełni słuszny i zrozumiały sprzeciw budzą w narodzie polskim – jak i wśród innych narodów – próby ponownego uzbrojenia rewizjonistycznie nastawionych Niemiec, jako zagrażające pokojowi. Natomiast pełnym poparciem cieszą się pokojowe usiłowania normalizacji stosunków w Europie i w świecie na drodze zawarcia odpowiednich ogólnoeuropejskich i światowych porozumień w duchu bezpieczeństwa zbiorowego⁸⁶.

Z kolei w lipcu 1954 r. biskupi wydali odezwę z okazji 10-lecia Polski Ludowej, która była przykładem narzuconego przez władze schematu propagandowego⁸⁷. Podczas sierpniowego dwudniowego posiedzenia Komisji Głównej ustalono natomiast, że przyjęty wstępnie projekt listu pasterskiego autorstwa bpa Antoniego Pawłowskiego ze względu na sytuację polityczną nie zostanie ogłoszony⁸⁸.

Odejście od prorządowej linii propagandowej zapowiadał *List biskupów polskich o działalności Kościoła*, przyjęty podczas obrad Episkopatu Polski na Jasnej

⁸² AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/9, k. 2, Protokół KGEP, Warszawa, 9 II 1954 r.

⁸³ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/9, k. 6, Protokół KGEP, Warszawa, 9 III 1954 r.

⁸⁴ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/9, k. 9, Protokół KGEP, Kraków, 26 IV 1954 r.

⁸⁵ *Instrukcja duszpasterska Episkopatu o podnoszeniu wydajności pracy na roli*, w: *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974...*, s. 144.

⁸⁶ *Oświadczenie Episkopatu w sprawie światowego pokoju*, w: *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974...*, s. 146.

⁸⁷ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)...*, s. 91.

⁸⁸ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/9, k. 12, Protokół KGEP, Jasna Góra, 14-15 VIII 1954 r.

Górze 16 września 1955 r.⁸⁹ Dokument ten – mający cechy wstępnego bilansu blisko 1000-letnich dziejów chrześcijaństwa – ukazywał różnorodne aspekty kulturalnej i społecznej obecności Kościoła w życiu narodu. Ponadto hierarchowie przypomnieli zbliżającą się 300. rocznicę ślubów lwowskich króla Jana II Kazimierza Wazy. Główne części dokumentu wskazywały na jego eklezjalny charakter: 1. Kościół Chrystusowy nieci światło w umysłach; 2. Kościół Chrystusowy budzi sumienia; 3. Kościół szczepi dobre obyczaje; 4. Kościół Chrystusowy zapala moce ducha⁹⁰. W podobnym duchu – tym razem troski o rodzinę – przyjęty został 26 sierpnia 1956 r. na Jasnej Górze *List pasterski Episkopatu Polski o rodzinie*. Biskupi polscy uchwalili go w historycznym momencie złożenia Jasnogórskich Ślubów Narodu Polskiego, których tekst został napisany przez kard. Stefana Wyszyńskiego w Komańczy 16 maja 1956 r.⁹¹ Bezpośrednią przyczyną wydania tego dokumentu było wprowadzenie w życie nowych regulacji dotyczących kontroli urodzeń w postaci ustawy o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży z 27 kwietnia 1956 r. *List pasterski Episkopatu Polski o rodzinie* odczytany został we wszystkich kościołach 14 października 1956 r.⁹²

Jeszcze podczas posiedzenia 41. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski we wrześniu 1955 r. hierarchowie przyjęli do wiadomości, przygotowane przez bpa Zdzisława Golińskiego oraz przeora o. Jerzego Tomzińskiego OSPPE, listy w sprawie 300. rocznicy obrony klasztoru jasnogórskiego i ślubów lwowskich. Dokumenty te nie zostały jednak opublikowane samodzielnie. Ich projekty posłużyły zapewne do przygotowania *Odezwy biskupów polskich do duchowieństwa na trzechsetlecie Królowej Polski*”, zatwierdzonej ostatecznie 27 sierpnia 1956 r.⁹³ Pastoralny charakter odezwy przejawiał się m.in. w ukazaniu wartości życia kapłańskiego. Episkopat Polski – pod przewodnictwem bpa Michała Klepacza – zwracał duchownych do świętości, do pracy pełnej ofiary i poświęcenia, do jedności i pokuty, do karności i poszanowania godności kapłańskiej⁹⁴.

3.3. Kształtowanie stosunków z władzami PRL

Jedną z pierwszych decyzji podjętych przez Episkopat Polski po objęciu urzędu przewodniczącego przez bpa Michała Klepacza było wydanie *Deklaracji Episkopatu Polskiego* i *Komunikatu Episkopatu Polski do duchowieństwa i wiernych*. Oba dokumenty zostały uchwalone podczas 38. Konferencji Plenarnej Episkopatu

⁸⁹ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/170, k. 3, Protokół 41. KPEP, Jasna Góra, 16 IX 1955 r.

⁹⁰ *List biskupów polskich o działalności Kościoła*, w: *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974...*, s. 149-153.

⁹¹ E.K. Czaczkowska, *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Kraków 2013, s. 247-249.

⁹² AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/171, k. 4-5, Protokół 42. KPEP, Jasna Góra, 27 VIII 1956 r.

⁹³ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/171, k. 5, Protokół 42. KPEP, Jasna Góra, 27 VIII 1956 r.

⁹⁴ *Odezwa biskupów polskich do duchowieństwa na trzechsetlecie Królowej Polski*, w: *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974*, s. 162-165.

Polski 28 września 1953 r., chociaż prace nad nimi toczyły się już przez cały poprzedni dzień⁹⁵. Napisana w tonie uległości wobec władz *Deklaracja Episkopatu Polskiego* zawierała gotowość wypełniania i pełnej realizacji porozumienia z 14 lutego 1950 r., przeciwdziałania ośrodkom antypaństwowym i wrogim Polsce, umacniania jedności i zwartości narodu, a w dalszej części aprobowała proces bpa Czesława Kaczmarka⁹⁶. Z kolei *Komunikat Episkopatu Polski do duchowieństwa i wiernych*, którego treść obowiązkowo miała zostać odczytana we wszystkich kościołach podczas mszy św. w niedzielę 4 października 1953 r. zawierał sformułowania wyrażające daleko idące ustępstwa, w tym sugestię normalizacji stosunków państwo – Kościół⁹⁷. Episkopat wzywał do przeciwdziałania wszelkim próbom siania niepokoju, godzącym w zawarte porozumienie⁹⁸. Oba dokumenty powstały w sytuacji nierozpoznania przez biskupów własnych sił i realnych możliwości oddziaływania na społeczeństwo⁹⁹. Nieznane wcześniej tak głębokie uzależnienie od władz państwowych prowadziło w konsekwencji do tego, że ogłoszony 9 lutego 1953 r. dekret Rady Państwa PRL o obsadzaniu i znoszeniu stanowisk kościelnych był w sposób niemal nieograniczony wprowadzany w życie¹⁰⁰. Symbolicznym aktem pozbawiającym Kościół katolicki autonomii wobec państwa komunistycznego, a Episkopat Polski niezależności od władz państwowych było ślubowanie wierności PRL. Zostało ono najpierw złożone przez poszczególnych biskupów 17 grudnia 1953 r. w Belwederze, a następnie ponowione w imieniu całego Episkopatu w obecności przewodniczącego bpa Michała Klepacza i wicepremiera Józefa Cyrankiewicza¹⁰¹.

Do najtrudniejszych spraw – zakończonych niepowodzeniem władz kościelnych – w relacjach z reżimem komunistycznym w okresie przewodniczenia przez bpa Michała Klepacza należały: 1) przesiedlenia duchowieństwa autochtonicznego na Ziemiach Zachodnich i Północnych; 2) przesiedlenia siostr zakonnych autochtonicznych na Ziemiach Zachodnich i Północnych; 3) likwidacja burs i internatów kościelnych; 4) likwidacja Wydziałów Teologicznych na Uniwersytecie Jagiellońskim i Uniwersytecie Warszawskim oraz utworzenie w ich miejsce Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie¹⁰². Poniżej zaprezentowane zostały najważniejsze z nich poruszane na kartach *Protokołów Komisji/Rady Głównej Episkopatu Polski* oraz *Protokołów Konferencji Plenarnych Episkopatu Polski* z lat 1953-1956.

⁹⁵ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/167, k. 7-11, Protokół 38. KPEP, Warszawa, 28 IX 1953 r.

⁹⁶ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*, s. 91.

⁹⁷ *Komunikat Episkopatu Polski do duchowieństwa i wiernych*, w: *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974*, s. 136; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, s. 148-149.

⁹⁸ *Komunikat Episkopatu Polski do duchowieństwa i wiernych po zawarciu „Porozumienia” z PRL*, w: *Komunikaty Konferencji Episkopatu Polski 1945-2000*, Poznań-Warszawa 2006, s. 58.

⁹⁹ K. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967*, s. 276.

¹⁰⁰ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, s. 151.

¹⁰¹ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/8, k. 78, Protokół KGEP, Warszawa, 16 XII 1953 r.

¹⁰² K. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967*, s. 282.

Jak zauważono już podczas posiedzenia Komisji Głównej 9 listopada 1953 r.:

Rząd wysunął zarzuty sprzeciwko działalności pro-hitlerowskiej Księży autochtonów w Opolu, na Warmii i na Śląsku /Stalinogród/; Wikariusze kapitulni po zbadaniu jeszcze raz tych spraw w swoich diecezjach dali odpowiedź negatywną; za panoszenie się niemczyzny na tych ziemiach odpowiedzialność ponosi błędna polityka Rządu (np. ludność modli się z książek niemieckich, bo cenzura nie pozwala drukować książek do nabożeństwa w języku polskim)¹⁰³.

Oczywiste błędy popełnione przez stronę państwową nie przeszkodziły jednak w uruchomieniu akcji przesiedlenia duchownych autochtonów zamieszkujących Ziemię Zachodnie i Północne. Podczas spotkania 3 czerwca 1954 r. w pałacu prymasowskim w Warszawie bp Michał Klepacz powiadomił duchownych autochtonów ze Śląska Opolskiego o stawianych im zarzutach antypolskiej działalności¹⁰⁴. Sześć dni później władze państwowe podjęły ostateczną decyzję o przesiedleniu kapłanów z Opolszczyzny. Jednocześnie wikariusz kapitulny ks. Emil Kobierzycki – pod presją władz – przygotował rozporządzenia dotyczące zmian personalnych. Dekrety wydane przez wikariusza kapitulnego nosiły datę 26 czerwca 1954 r. i dotyczyły dwudziestu jeden duchownych¹⁰⁵. Akcję przesiedlenia przeprowadzono 9 i 10 lipca 1954 r. Większość kapłanów została zmuszona do osiedlenia się w Polsce centralnej¹⁰⁶. Oceniając postawę samego bpa Michała Klepacza, podkreślić należy współpracę władz kościelnych z państwowymi. Działania rządu PRL były na rękę przewodniczącemu Konferencji Episkopatu Polski. Kościół w Polsce postrzegał bowiem od lata 1945 r. sprawę administrowania na Ziemiach Zachodnich i Północnych przede wszystkim w perspektywie interesu państwa i narodu polskiego¹⁰⁷.

Analogiczne działania podjęto 2 i 3 sierpnia 1954 r. wobec niektórych zgromadzeń zakonnych na przedwojennym obszarze Polski oraz oskarżanych o rewizjonizm żeńskich zgromadzeń zakonnych z terenów województw katowickiego, opolskiego i wrocławskiego¹⁰⁸. Szczególnie bolesne były represje zastosowane wobec siostr ze zgromadzeń autochtonicznych (m.in. boromeuszki, franciszkanki szpitalne, jadvizanki, siostry de Notre Dame, służebniczki śląskie). Ogółem akcja ta objęła około tysiąc trzysta zakonnice. W pierwszej fazie siostry przewożono do ośrodków przejściowych, następnie do docelowych ośrodków internowania (w Dębowej Łące, Stadnikach, Staniątkach, Wieliczce, Gostyniu, Kobylinie, Otorowie)¹⁰⁹. Część z nich umieszczono w macierzystych

¹⁰³ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/8, k. 71, Protokół KGEP, Warszawa, 9 XI 1953 r.

¹⁰⁴ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce...*, s. 156-157.

¹⁰⁵ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/9, k. 11, Protokół KGEP, Jasna Góra, 14-15 VIII 1954 r.

¹⁰⁶ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce...*, s. 157-163.

¹⁰⁷ Tamże, s. 159.

¹⁰⁸ A. Mirek, *Trudne lata. Wielkie dni. Zakony żeńskie w PRL*, Ząbki 2015, s. 211-216.

¹⁰⁹ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/9, k. 11, Protokół KGEP, Jasna Góra, 14-15 VIII 1954 r.

domach zakonnych. Likwidowane domy zakonne traktowano jako mienie po-niemieckie. Działaniom władz towarzyszyło nie tylko wywieranie presji, ale wręcz agresywne i brutalne zachowanie. Tym razem Episkopat Polski całkowicie odciął się od spolegliwych wobec rządu PRL inicjatyw miejscowych wikariuszy kapitulnych:

Posunięcia Kurii Wrocławskiej i Opolskiej – cofające pozwolenia na domy zakonne i na kaplice w tych domach – są pożałowania godne, niekościełne i niekanoniczne; miały one miejsce wbrew intencjom Episkopatu i były czynione bez żadnego z nim porozumienia. [...]

Ustalono, by miejscowi biskupi odwiedzili te nowe ośrodki zakonne, zapewnili opiekę duchową (kapelani i spowiednicy), zbadali sytuację materialną tych domów i zebrali informacje potrzebne dla rozmów z Rządem, przekazując je Sekretarzowi Episkopatu.

Bp Klepacz i bp Choromański w rozmowach uczynią wszystko, by złagodzić dolę tych zakonnic i zapobiec na przyszłość podobnym posunięciom Rządu¹¹⁰.

Kolejnym uderzeniem w Kościół stała się likwidacja burs i internatów kościelnych, która wpisywała się w ogólny nurt walki ze szkolnictwem katolickim. Przygotowania do przejęcia placówek kościelnych przeprowadzono dość pospiesznie i już 27 sierpnia 1954 r. przystąpiono do zajęcia budynków. Tylko tego dnia przejęto dwadzieścia sześć burs i internatów. Reakcja ze strony przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski była wyłącznie symboliczna i ograniczała się do noty protestacyjnej złożonej przez ks. Bronisława Dąbrowskiego¹¹¹.

Brzemiennym w skutkach faktem mającym ogromny wpływ na relacje z władzami komunistycznymi było utworzenie Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Podczas 40. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, która zebrała się na Jasnej Górze 16 sierpnia 1954 r., bp Michał Klepacz, próbując określić stanowisko strony kościelnej, stwierdził:

Ale stoimy wobec rzeczywistości – na pewno Rząd nie będzie się liczył z wywodami Episkopatu; co więc ma zrobić Episkopat – odrzucić wszystko, byłoby niebezpieczne; przyjąć również nie można; raczej trzeba wyraźnie powiedzieć Rządowi, że wy to tworzycie, a stanowisko Episkopatu będzie uzależnione od tego, czym będzie Akademia; jeśli będzie to instytucja laicystyczna – Episkopat ustosunkuje się negatywnie – jeśli zaś dacie gwarancje, że będzie kościelna, wtedy Episkopat zajmie inne stanowisko, ale pod warunkiem, że nie będą likwidowane seminaria w Warszawie i w Krakowie – organizacyjnie będzie potrzebna misja kanoniczna dla wykładowców, słuchaczami zaś Akademii będą mogli być ci, co pokończyli seminaria i chcą robić stopnie naukowe¹¹².

Generalnie więc postawa bpa Michała Klepacza była dość elastyczna. Głównym punktem sporu był natomiast brak uznania kanonicznego, czyli zatwierdzenia

¹¹⁰ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/169, k. 3, Protokół 40. KPEP, Jasna Góra, 16 VIII 1954 r.

¹¹¹ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce...*, s. 284-294.

¹¹² AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/169, k. 6, Protokół 40. KPEP, Jasna Góra, 16 VIII 1954 r.

istnienia nowej uczelni przez papieża, a w dalszej perspektywie konieczność otrzymania przez wykładowców misji kanonicznej. Stanowisko to znalazło odzwierciedlenie w memoriale skierowanym do ministra szkolnictwa wyższego oraz w *Pro memoria* wręczonych premierowi Józefowi Cyrankiewiczowi 20 sierpnia 1954 r.¹¹³ Kwestie te zostały także podniesione w zastrzeżeniach zgłoszonych do projektu statutu Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie 5 października 1954 r. Obawiając się, że utrzymanie negatywnego stanowiska Episkopatu może wpłynąć na podjęcie działań odwetowych wobec wyższych seminariów duchownych, ostatecznie przyjęto założenia wspomnianego statutu (będącego kopią statutu warszawskiego Wydziału Teologii Katolickiej)¹¹⁴. Tym samym hierarchowie uznali powołanie Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Równoległe do trwających dyskusji ministerstwo szkolnictwa wyższego organizowało działalność uczelni i 20 listopada 1954 r. uroczystie zainaugurowano jej pierwszy rok akademicki¹¹⁵. Jedynym niewielkim ustępstwem wobec Kościoła było zatwierdzenie bpa Antoniego Pawłowskiego – na prośbę bpa Michała Klepacza – na stanowisko przedstawiciela Episkopatu Polski do spraw Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie¹¹⁶.

IV. CZŁONEK KOMISJI GŁÓWNEJ EPISKOPATU POLSKI (1949-1953 I 1956-1967)

Biskup Michał Klepacz został członkiem Komisji Głównej Episkopatu Polski 29 lipca 1949 r. Wejście w skład tego elitarnego i prominentnego gremium wykluczyło ostatecznie obecność biskupa seniora diecezji łódzkiej Włodzimierza Jasińskiego, wyniesionego po rezygnacji z rządów do godności arcybiskupa tytularnego Drizipary¹¹⁷. Zgodnie z kompetencjami przyznanymi Komisji Głównej, organ ten miał usprawnić działalność Konferencji Episkopatu Polski, w szczególności przyspieszyć procesy decyzyjne. Wśród pozostałych zadań wskazać należy: 1) opracowywanie projektów, schematów i wytycznych do listów pasterskich i innych publicznych wystąpień Kościoła; 2) analizę aktualnej sytuacji Kościoła; 3) koordynację prac innych komisji i podkomisji¹¹⁸.

Obecność bpa Michała Klepacza w pracach Komisji Głównej Episkopatu Polski związana była z aktywnością w Komisji do Rozmów z Rządem. Ze względu na wagę spraw poruszanych w rozmowach z władzami PRL koniecznością był udział

¹¹³ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce...*, s. 296-297.

¹¹⁴ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/9, k. 13-16, Protokół KGEP, Warszawa, 4 X 1954 r.

¹¹⁵ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/9, k. 22-23, Protokół KGEP, Warszawa, 14 XII 1954 r.

¹¹⁶ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce...*, s. 298.

¹¹⁷ K. Dąbrowski, *Arcybiskup Włodzimierz Jasiński 1873-1965*, Łódź 2015, s. 217.

¹¹⁸ Z. Choromański, *Z dziejów i prac Konferencji Episkopatu Polski*, „Ateneum Kapłańskie” 16 (1966), s. 162-163.

członków Komisji do Rozmów z Rządem w naradach Komisji Głównej. Wraz z najbliższymi współpracownikami Prymasa Polski abpa Stefana Wyszyńskiego – biskupami Zygmuntem Choromańskim i Tadeuszem Pawłem Zakrzewskim – bp Michał Klepacz tworzył zespół hierarchów odpowiadających za rozmowy z przedstawicielami najwyższego szczebla władz partyjno-państwowych¹¹⁹. Pozostał on członkiem Komisji Głównej aż do śmierci. W latach 1949-1953 – jako członek Komisji Głównej – utrzymywał kontakty polityczne z wieloma dygnitarzami państwowymi i partyjnymi, m.in. z Władysławem Wolskim, Janem Izydorczykiem, Franciszkiem Mazurem, Julią Brystygier, Edwardem Ochabem. Ordynariusz łódzki był pośrednikiem w nadzwyczajnych sprawach, jak w przypadku wymuszonego przez szefa Urzędu do Spraw Wyznań Antoniego Bidę poparcia przez Episkopat „Apelu sztokholmskiego”¹²⁰. Występował także jako delegat Prymasa do rozmów z Franciszkiem Mazurem w sprawie spotkania z prezydentem Bolesławem Bierutem. W okresie prac nad nową konstytucją – późną jesienią 1951 r. – w imieniu Episkopatu prowadził rozmowy i przekazywał postulaty strony kościelnej Edwardowi Ochabowi¹²¹. Również sprawa bezprawnego objęcia urzędu wikariusza kapitulnego diecezji katowickiej przez ks. Filipa Bednorza oraz umieszczenia w areszcie domowym rządcy archidiecezji krakowskiej abpa Eugeniusza Bazia-ka i bpa Stanisława Rosponda była przedmiotem poufnych rozmów z Edwardem Ochabem¹²². Wśród przedstawicieli reżimu komunistycznego musiał zajmować wysoką pozycję, skoro Prymas zanotował:

Zgłosił się ks. bp Choromański. Rozmawiał w tych dniach z posłem Mazurem, który znów się gniewa i wyraża. Rzecz ciekawa, że gdy rozmawia z bp. Klepaczem, jest ugodowy, gdy natomiast rozmawia z bp. Zygmuntem [Choromańskim] – przechodzi na „wy” – „zobaczycie” – „pokażemy” – „nie boimy się” – słowem, jak mały chłopczek próbuje być mentorem episkopatu i pozwala sobie „tykać”¹²³.

Wielokrotnie odpowiedzialny był za przygotowanie ważnych listów, odezwo do wiernych i oficjalnych deklaracji. We wrześniu 1952 r. – wraz z Prymasem i bpem Zygmuntem Choromańskim – przygotowywał deklarację Episkopatu Polski w sprawie nadchodzących wyborów parlamentarnych¹²⁴. Zawsze działał w pełnej jedności z pozostałymi członkami Komisji Głównej, czego przykładem jest pismo protestacyjne skierowane do Bolesława Bieruta po ukazaniu się dekretu z 9 lutego 1953 r. o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych¹²⁵.

¹¹⁹ T. P. Zakrzewski, *Wspomnienia*, s. 318,

¹²⁰ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/5, k. 12, Protokół KGEP, Warszawa, 22 VI 1950 r.

¹²¹ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/6, k. 75, Protokół KGEP, Warszawa 21-22 XI 1951 r.

¹²² AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/7, k. 55, Protokół KGEP, Warszawa, 4 XII 1952 r.

¹²³ AAG, S. Wyszyński, *Pro memoria*, wpis z dnia 8 II 1952 r.

¹²⁴ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/7, k. 46, Protokół KGEP, Warszawa, 18 IX 1952 r.

¹²⁵ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/8, k. 36-38, Pismo do Pana Prezesa Rady Ministrów PRL Bolesława Bieruta, Warszawa, 13 III 1953 r.

Po „przełomie październikowym” i krótkotrwałej normalizacji stosunków państwo – Kościół ordynariusz łódzki nie miał złudzeń co do wrogich intencji władz komunistycznych. Już w sierpniu 1958 r. wyraził pogląd, że:

[...] X. Prymas przede wszystkim reprezentuje Kościół, dlatego jest nasilenie ataków na X. Prymasa; mają pewną linię postępowania – osłabić autorytet Episkopatu i autorytet X. Prymasa. W społeczeństwie jest wręcz przeciwny skutek. Aktywność Kościoła się wzmożła – widzą w Kościele siłę – pod tym względem mają rację, że ośrodkiem życia kulturalnego, narodowego jest Kościół – widzą polityczne rekonesanse, bowiem cała akacja Kościoła jest antytezą komunizmu. Sowietci dążą do opanowania świata – Kościół jest wrogiem Nr 1 – w innych krajach satelickich Kościoła nie ma – poza Polską nie ma wroga¹²⁶.

Jednak rządzący – zapewne nie zapominając o uległej postawie hierarchy w okresie przewodniczenia Konferencji Episkopatu Polski – planowali dla niego nowe funkcje. Prymas Stefan Wyszyński zanotował bowiem podczas II sesji Soboru Watykańskiego II:

Przyjechał do Rzymu niejaki p.[an] Tyczko z Wrocławia. Ma starać się o kontakt z Watykanem w sprawie konkordatu. Rząd chce zawrzeć konkordat, ale pod warunkiem, że z rozmów będzie wykluczony Kard.[ynał] Wyszyński, że będzie prowadził B[isku]p Klepacz, który powinien zostać kardynałem. Rząd obiecuje znieść podatki i wypuścić wszystkich Biskupów na Sobór¹²⁷.

W styczniu 1966 r. ordynariusz łódzki wobec kampanii oszczerstw, manipulacji medialnej oraz bezpodstawnych zarzutów skierowanych przeciwko kard. Stefanowi Wyszyńskiemu jednoznacznie ocenił znaczenie *Listu biskupów polskich do biskupów niemieckich*:

Bp Klepacz mówi o wartości Orędzia na tle reakcji społeczeństwa. Reakcje inteligencji (politechnika, Uniwersytet Łódzki), poważni profesorowie stwierdzają, że Orędzie jest wielkiej wartości historycznej. Orędziu temu przyświecała idea narodowa (nie nacjonalistyczna), a przede wszystkim idea chrześcijańska¹²⁸.

Coraz wyraźniej widział też brak możliwości prowadzenia rozmów z władzami PRL:

Na tle obecnej sytuacji należałoby się zastanowić, czy jest możliwość dialogu z rządem. Nie. Dlaczego? – Pomijając bowiem rzeczywistość, wychodzą z założeń dla siebie bardzo zasadniczych. Chcą całą sprawę przenieść na teren polityczny. Porozumienie będzie więc niemożliwe ze względu na tę politykę, w grę wchodzi tu polityka ZSRR. „Orędzie” weszło w drogę polityce rosyjskiej w stosunku do NRF. Wszystko inne to preteksty, którymi szermują¹²⁹.

¹²⁶ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/13, k. 16-17, Protokół KGEP, Warszawa, 20 VIII 1958 r.

¹²⁷ AAG, S. Wyszyński, *Pro memoria*, wpis z dnia 17 X 1963 r.

¹²⁸ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/21, k. 16, Protokół KGEP, Warszawa, 17 I 1966 r.

¹²⁹ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/21, k. 34, Protokół KGEP, Warszawa, 8 III 1966 r.

V. UDZIAŁ W PRACACH KOMISJI SPECJALISTYCZNYCH EPISKOPATU POLSKI

Michał Klepacz wniósł znaczący wkład w prace komisji specjalistycznych Episkopatu Polski. Gremia te złożone przede wszystkim z duchownych (biskupów i księży) – specjalistów w zakresie poszczególnych dziedzin życia kościelnego – podejmowały często oddolne inicjatywy wyrastające poza ich wąski zakres kompetencyjny. W okresie dwudziestu lat posługi biskupiej Michał Klepacz uczestniczył w ramach Episkopatu Polski w pracach następujących gremiów:

- 1) Komisji do Spraw Studiów Teologicznych na Fakultetach Kościelnych i w Seminariach Duchownych – członek w latach 1947-1951 i przewodniczący w latach 1951-1953/1956; Komisji Seminariów Duchownych – członek w latach 1950-1953/1956; Komisji Studiów/Studiów i Seminariów Duchownych – przewodniczący w latach 1959-1967;
- 2) Komisji Szkolnej – członek w latach 1947-1953/1956;
- 3) Komisji do Rozmów z Rządem/Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski – członek w latach 1949-1967;
- 4) Komisji Prasowej – członek w latach 1950-1953/1956;
- 5) Komisji Soborowej – członek w latach 1959-1967.

5.1. Członek (1947-1951) i przewodniczący (1951-1953/1956) Komisji do Spraw Studiów Teologicznych na Fakultetach Kościelnych i w Seminariach Duchownych, członek Komisji Seminariów Duchownych (1950-1953/1956), przewodniczący Komisji Studiów/Studiów i Seminariów Duchownych (1959-1967)

Komisja do Spraw Studiów Teologicznych na Fakultetach Kościelnych i w Seminariach Duchownych w Polsce powołana została do życia podczas posiedzenia 1. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski obradującej w dniach 22-24 maja 1946 r. na Jasnej Górze¹³⁰. Archaicznie brzmiąca nazwa w praktyce dość często była skracana i gremium to powszechnie było nazywane Komisją Studiów. Warto przypomnieć, że na przestrzeni kilkudziesięciu powojennych lat kilkakrotnie rozszerzano lub zawężano kompetencje tejże komisji o bliską tematycznie problematykę wyższych seminariów duchownych. Początkowo w skład Komisji do Spraw Studiów Teologicznych na Fakultetach Kościelnych i w Seminariach Duchownych wchodził: kard. Adam Stefan Sapieha (przewodniczący), bp Teodor Kubina, bp Jan Stepa, bp Stefan Wyszyński oraz bp Ignacy Świrski¹³¹. We wrześniu 1947 r., podczas 4. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, jej gremium zostało

¹³⁰ AAG, Acta Hlondiana, oprac. S. Kosiński, Protokół Konferencji Episkopatu Polskiego odbytej dnia 22-24 maja 1946 r. na Jasnej Górze, Częstochowa, 22-24 V 1946 r.

¹³¹ K. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967...*, s. 261.

powiększone o kolejnych hierarchów. Byli to: bp Michał Klepacz oraz ordynariusz chełmiński bp Kazimierz Józef Kowalski¹³².

O zadaniach, jakie podejmowała komisja, dobrze informuje list adresowany do jej przewodniczącego przez Prymasa Polski abpa Stefana Wyszyńskiego, kierującego posiedzeniem komisji w zastępstwie chorego metropolity krakowskiego. Na zebraniu, które odbyło się 20 grudnia 1949 r., poruszano sprawy: 1) projektu statutow dla seminariów; 2) funkcjonowania niższych seminariów; 3) specjalnych studiów dla księży; 4) studiów teologicznych dla katolików świeckich; 5) planowania wydawnictw katolickich¹³³. Jednocześnie wystąpiono z wnioskiem do Konferencji Episkopatu Polski o zatwierdzenie bpa Michała Klepacza jako stałego delegata na zjazdu księży rektorów seminariów katolickich. W charakterze tym ordynariusz łódzki wystąpił na Ogólnopolskim Zjeździe Księży Rektorów 5-6 września 1950 r. we Wrocławiu. Celem zjazdu było wypracowanie projektu statutu i regulaminu teologicznych zakładów naukowych. Mimo że przygotowany został tylko statut, bp Michał Klepacz ocenił, iż zjazd spełnił stawiane przed nim zadania¹³⁴.

W celu usprawnienia prac nad statutem seminariów, podczas posiedzenia Episkopatu na Jasnej Górze 12-13 września 1950 r. utworzona została Komisja Seminariów Duchownych jako organ pomocniczy i wspierający prace Komisji Studiów¹³⁵. Być może nawet Komisja Seminariów Duchownych powołana została tylko doraźnie – w celu finalizacji prac na projektem statutu seminariów. W jej skład weszli: abp Walenty Dymek (przewodniczący), bp Ignacy Świrski, bp Michał Klepacz oraz bp Piotr Kałwa. Powiązanie obu gremiów gwarantował udział dwóch hierarchów posiadających bogate doświadczenie w pracy naukowo-badawczej: bpa Michała Klepacza oraz bpa Ignacego Świrskiego¹³⁶.

Podczas posiedzenia 24. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski 5-6 grudnia 1950 r. biskupi przyjęli ostateczną, poprawioną wersję tego dokumentu. Najprawdopodobniej po śmierci kard. Adama Stefana Sapiehy, która nastąpiła 23 lipca 1951 r., bp Michał Klepacz przejął przewodniczenie Komisji do Spraw Studiów. Prace nad regulaminem seminariów, choć przeciągnęły się do roku 1952, zakończyły się sukcesem. Dokument został zatwierdzony przez biskupów 4 czerwca 1952 r.¹³⁷

Niewiele można powiedzieć o działalności komisji w latach 1953-1957. Na pewno kluczowym zagadnieniem, które wówczas podejmowała, była sprawa likwidacji Wydziału Teologii Katolickiej na Uniwersytecie Warszawskim (2 sierpnia 1954 r.) oraz Wydziału Teologicznego na Uniwersytecie Jagiellońskim (11 sierpnia

¹³² Tamże.

¹³³ AAW, SPP, Komisja Studiów, sygn. II 4/68, kol. 4, Pismo arcybiskupa Stefana Wyszyńskiego do kardynała Adama Stefana Sapiehy, Warszawa 20 XII 1949 r.

¹³⁴ K. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967...*, s. 262.

¹³⁵ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/12, k. 12, Protokół 23. KPEP, Jasna Góra, 12-13 IX 1950 r.

¹³⁶ M. Stępień, *Pozycja prawna Konferencji Episkopatu Polski...*, s. 31.

¹³⁷ K. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967...*, s. 262.

1954 r.), a także fakt powołania przez władze państwowe Akademii Teologii Katolickiej¹³⁸. Warto dodać, że w dokumentacji z posiedzenia 44. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski 14 lutego 1957 r. nie uwzględniono Komisji Studiów w szczegółowym spisie komisji specjalistycznych¹³⁹. Jej prace jednak kontynuowano, czego dowodem jest doprowadzenie – z inicjatywy bpa Michała Klepacza – do zwołania Ogólnopolskiego Zjazdu Zakładów Teologicznych. W trakcie przygotowań do tego wydarzenia jednym z tematów omawianych na posiedzeniu Komisji Studiów 11 czerwca 1958 r. była kwestia funkcjonowania Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie¹⁴⁰. Natomiast Ogólnopolski Zjazd Zakładów Teologicznych odbył się na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w dniach 9-11 września 1958 r. Temat przewodni brzmiał: „Nauki kościelne a wymogi współczesnego świata”. W zjeździe uczestniczyło około tysiąc trzysta osób, w tym piętnastu biskupów na czele z kard. Stefanem Wyszyńskim, trzystu osiemdziesięciu rektorów i profesorów¹⁴¹.

Dopiero jednak pół roku później, w lutym 1959 r., pojawiają się szczegółowe informacje o składzie Komisji Studiów. W jej pracach uczestniczyli: bp Michał Klepacz (przewodniczący), bp Czesław Falkowski, bp Kazimierz Józef Kowalski, bp Antoni Pawłowski oraz bp Ignacy Świrski¹⁴². Znaczne poszerzenie składu tego gremium nastąpiło w marcu 1962 r. Należeli wówczas do niego: bp Michał Klepacz (przewodniczący), bp Czesław Falkowski, bp Józef Drzazga, bp Lech Kaczmarek, bp Kazimierz Józef Kowalski, bp Antoni Pawłowski, bp Ignacy Świrski oraz ks. Aleksander Usowicz CM¹⁴³.

Początek lat sześćdziesiątych XX w. charakteryzuje się wzrostem aktywności Komisji Studiów. W kwietniu 1961 r. w Łodzi odbyła się narada wykładowców-profesorów sekcji filozoficznej, w czasie której dyskutowano na temat: „Program i metoda nauczania filozofii w seminariach duchownych”. Z kolei we wrześniu 1964 r. na Jasnej Górze podjęto problematykę wynikającą z Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum concilium*. Rok później sekcja filozoficzna obradowała w Krakowie, a sekcja historii Kościoła we Wrocławiu. Tematyka spotkań była ściśle powiązana z obradami Soboru Watykańskiego II i zbliżającymi się obchodami tysiąclecia Chrztu Polski¹⁴⁴. Biskup Michał Klepacz o sprawach tych wielokrotnie informował kard. Stefana Wyszyńskiego. Na kartach *Pro memoria* odnajdujemy bowiem liczne ślady aktywności przewodniczącego Komisji Studiów/Studiów i Seminariów Duchownych. Oto jeden z nich:

¹³⁸ R. Bartnicki, *Wielki Kanclerz Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie*, w: *Kardynał Stefan Wyszyński. Droga życia i posługi...*, s. 231-236.

¹³⁹ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/173, k. 11-13, Komisje biskupie do uzupełnienia.

¹⁴⁰ K. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967*, s. 262.

¹⁴¹ Tamże, s. 263.

¹⁴² AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/183, k. 103, Komisje uzupełnione, 19 II 1959 r.

¹⁴³ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/200, k. 121, Komisje uzupełnione, 15 III 1962 r.

¹⁴⁴ K. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967...*, s. 263.

Bp Klepacz informuje o pracach Komisji Studiów. Zjazdy profesorów sekcji teologicznych – odbywają się z wielką korzyścią, Biskupi pomagają wyżywieniem i mieszkaniem. Do m. września było 11 zjazdów naukowych profesorów zakładów teologicznych. Odbyły się zjazdy: historyków w Warszawie; prawa kanonicznego, dogmatyki, apologetyki, biblistów, liturgistów, ojców duchownych, seminariów niższych diec. [ieźjalnych], Rektorów (Katowice). Wnioski: 1) żeby w dalszym ciągu popierać zjazdy profesorów Sem.[inariów]; 2) przygotowanie naukowców dla Kościoła w Polsce; 3) mobilizowanie w diecezjach księży z dyplomami¹⁴⁵.

W obliczu przygotowań do obrad Soboru Watykańskiego II Komisja Studiów/Studiów i Seminariów Duchownych podjęła się zadania opracowania *Instrukcji o nauczaniu łaciny i języków obcych w Kościelnych Zakładach Naukowych w Polsce*. W krótkim czasie, od wiosny 1962 r. do początków 1963 r., powstały cztery kolejne wersje tego dokumentu, ostatecznie zatwierdzonego przez Konferencję Plenarną Episkopatu Polski 2 lutego 1963 r.¹⁴⁶

Ważnym wydarzeniem, któremu bp Michał Klepacz – jako przewodniczący Komisji Studiów/Studiów i Seminariów Duchownych – patronował, był Kongres Teologów Polskich. Organizatorem tego zjazdu, pierwszego po wojnie, przygotowanego na niespotykaną dotąd skalę, był Katolicki Uniwersytet Lubelski. Obrady toczyły się w Lublinie od 13 do 15 września 1966 r. Zgromadziły ponad sześćset profesorów i wykładowców, którzy debatowali aż w dziewiętnastu sekcjach specjalistycznych¹⁴⁷.

Analiza protokołów posiedzeń Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski z ostatnich lat życia bpa Michała Klepacza pozwala postawić tezę, że praktycznie – z racji podejmowanej szerszej problematyki – mamy do czynienia z Komisją Studiów i Seminariów. Tezę tę potwierdzają losy komisji po śmierci bpa Michała Klepacza. Co prawda 16 lutego 1967 r. Konferencja Plenarna Episkopatu Polski powołała na przewodniczącego Komisji Studiów i Seminariów bpa Lecha Kaczmarka, ale już miesiąc później pojawił się postulat jej całkowitej reorganizacji¹⁴⁸. W maju 1967 r. wyodrębniono z niej Podkomisję Studiów oraz Podkomisję Seminariów¹⁴⁹. Następnie w styczniu 1970 r. zastąpiona została przez dwa odrębne, samodzielne ciała: Komisję do Spraw Nauki, kierowaną przez kard. Karola Wojtyłę oraz Komisję do Spraw Seminariów Duchownych, kierowaną przez bpa Lecha Kaczmarka¹⁵⁰.

¹⁴⁵ AAG, S. Wszyński, *Pro memoria*, wpis z dnia 15 IX 1962 r.

¹⁴⁶ AAW, SPP, Komisja Studiów, sygn. II 4/68, k. 61-66, Instrukcja o nauczaniu łaciny i języków obcych w Kościelnych Zakładach Naukowych w Polsce, Warszawa, 2 II 1963 r.

¹⁴⁷ K. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967...*, s. 263.

¹⁴⁸ AAW, SPP, Komisja Studiów, sygn. II 4/68, k. 101, Pismo biskupa Lecha Kaczmarka do Prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego, Gdańsk-Oliwa, 28 III 1967 r.

¹⁴⁹ AAW, SPP, Komisja Studiów, sygn. II 4/68, k. 123-124, Pismo biskupa Lecha Kaczmarka do Prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego, Gdańsk-Oliwa, 29 V 1967 r.

¹⁵⁰ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/246, k. 32, 40, Organa Konferencji Episkopatu Polski, stan na dzień 16 stycznia 1970 r.

Wysoko oceniał działalność bpa Michała Klepacza na forum Komisji Studiów i Seminariów kard. Stefan Wyszyński. W mowie pogrzebowej stwierdził mianowicie:

Metropolita Krakowski wspominał o wielkich zasługach biskupa Michała jako przewodniczącego Komisji [Studiów] i Seminariów Duchownych w Polsce. Praca tej Komisji odbywa się pod bezpośrednim natchnieniem Kongregacji Studiów, Uniwersytetów i Seminariów przy Stolicy Świętej, dlatego ma tak doniosłe znaczenie. Konieczny jest tu wielki wysiłek umysłowy, aby rozpoznać te niezwykle bogate dziedziny myśli katolickiej – teologicznej i filozoficznej – i przekazać je naszym uczelniom krajowym, seminariom, uniwersytetom katolickim i wydziałom teologicznym. W tej pracy Biskup do końca był wytrwały i najlepiej do niej przygotowany¹⁵¹.

5.2. Członek Komisji Szkolnej (1947-1953/1956)

Biskup Michał Klepacz został włączony w skład Komisji Szkolnej już na początku swojej posługi biskupiej, podczas posiedzenia 3. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski obradującej 28-29 kwietnia 1947 r. w Gnieźnie¹⁵². Przewodniczył jej wówczas kard. Adam Stefan Sapieha, który kierował nią od chwili powołania 3-4 października 1945 r.¹⁵³ We wrześniu 1947 r. ustalono nowy skład Komisji Szkolnej. Odtąd na jej czele stał bp Jan Stepa (przewodniczący), a członkami byli: bp Juliusz Bieniek (sekretarz), bp Lucjan Bernacki, bp Michał Klepacz, bp Stanisław Rospond, administrator apostolski ks. Karol Milik oraz abp Włodzimierz Jasiński, który wycofał się z prac w Episkopacie¹⁵⁴. We wrześniu 1950 r. odnowiono skład Komisji Szkolnej, którą wówczas tworzyli: bp Jan Stepa (przewodniczący), bp Juliusz Bieniek (sekretarz), bp Michał Klepacz, bp Stanisław Rospond, bp Lucjan Bernacki, bp Zygmunt Choromański, administrator apostolski ks. Karol Milik¹⁵⁵.

Głównym tematem obrad, w których po raz pierwszy brał udział bp Michał Klepacz, była redukcja godzin lekcji religii i antykościelne działania władz oświatowych. Ordynariusz łódzki zaproponował skierowanie do władz państwowych rezolucji domagającej się przywrócenia dwóch godzin religii w szkole, zaprzestania podważania moralności katolickiej i prawd wiary, swobody w zakładaniu i prowadzeniu szkół prywatnych¹⁵⁶.

Również na kolejnym posiedzeniu, które odbyło się w Łodzi 21 kwietnia 1948 r., obok sprawy jednolitego katechizmu dla wszystkich diecezji polskich poruszono problematykę obrony nauki religii w szkole oraz zagrożeń dla prywatnego szkolnictwa katolickiego. Była to odpowiedź na działania władz komunistycznych

¹⁵¹ S. Wyszyński, *Dziela Zebrane*, t. XIX: *styczeń – lipiec 1967*, Warszawa 2019, s. 29.

¹⁵² AAG, Acta Hlondiana, oprac. S. Kosiński, Protokół Konferencji Episkopatu Polskiego odbytej dnia 28-29 kwietnia 1947 r. w Gnieźnie, Gniezno, 28-29 IV 1947 r.

¹⁵³ M.G. Smoliński, *Biskup Negocjator Zygmunt Choromański...*, s. 176.

¹⁵⁴ AAG, Acta Hlondiana, oprac. S. Kosiński, Protokół Konferencji Episkopatu Polskiego odbytej dnia 5-7 września 1947 r. na Jasnej Górze, Częstochowa, 5-7 IX 1947 r.

¹⁵⁵ M. Stępień, *Pozycja prawna Konferencji Episkopatu Polski...*, s. 31.

¹⁵⁶ K. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967...*, s. 257.

zmierzające do całkowitej likwidacji wszystkich katolickich szkół podstawowych i cofnięcia uprawnień państwowych prywatnym szkołom średnim. Hierarchowie musieli zdawać sobie sprawę, iż skuteczne odparcie ataków reżimu komunistycznego było w zasadzie skazane na klęskę i już pod koniec 1948 r. podjęto przygotowania do przeniesienia nauczania religii poza szkołę¹⁵⁷.

Podczas kolejnego spotkania członków Komisji Szkolnej, które miało miejsce w Krakowie 24 stycznia 1949 r., tematyka oscylowała wokół różnorodnych metod, w tym prowokacji mających na celu usunięcie religii ze szkół. Biskup Michał Klepacz zaproponował wówczas m.in., by każdemu przypadkowi usuwania religii ze szkoły nadać ramy postępowania prawnego; odpisy protestów odsyłać sekretarzowi generalnemu Episkopatu bpowi Zygmuntowi Choromańskiemu; mówić o sprawach szkoły na ambonie, podczas konferencji z duchowieństwem, w rozmowach ze świeckimi; uchwalić ogólny sposób postępowania obowiązujący we wszystkich diecezjach¹⁵⁸.

Następne spotkania członków Komisji Szkolnej miały miejsce 23 kwietnia 1949 r. w Gnieźnie i 23 sierpnia 1949 r. w Krakowie. Za każdym razem na bieżąco analizowano dynamicznie zmieniającą się coraz trudniejszą sytuację. Wygłoszono ponadto kilka referatów podejmujących szczegółowe kwestie. Biskup Michał Klepacz mówił 23 kwietnia 1949 r. o stosunku Związku Młodzieży Polskiej do religii. Podkreślił ideologiczne założenia organizacji, mocno odwołującej się do materializmu i do zasad nowej moralności socjalistycznej¹⁵⁹.

Warto dodać, że podczas swojego posiedzenia 23 sierpnia 1949 r. Komisji Szkolna wydała ogólne dyrektywy dotyczące rozmów z rządem. W rzeczywistości były to postulaty, które również w kolejnych latach stały się przedmiotem interwencji Episkopatu Polski. Przywołajmy najważniejsze z nich: 1) zostawić Kościołowi możliwość organizowania kształcenia podstawowego, średniego, wyższego; 2) zapewnić nauczanie religii w odpowiednim wymiarze godzin, przez nauczycieli posiadających misję kanoniczną; 3) nie zwalniać i nie przenosić nauczycieli religii bez zgody kurii biskupiej; 4) nie usuwać ze szkół siostr zakonnych; 5) nie żądać od katechetów w szkołach zawodowych specjalnych kwalifikacji; 6) zapewnić młodzieży opiekę duszpasterską, w szczególności ułatwić praktyki religijne; 7) zezwolić na zakładanie sodalicii i krucjaty eucharystycznej w szkołach; 8) zatwierdzić podręczniki i katechizmy i nie utrudniać ich druku¹⁶⁰.

Kolejne działania Komisji Szkolnej uściślono podczas posiedzenia 29. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski we wrześniu 1951 r. Postanowiono wówczas, że podjęmie ona następujące działania: 1) przygotuje i roześle ankietę o młodzieży

¹⁵⁷ Tamże, s. 258.

¹⁵⁸ AAW, SPP, Komisja Szkolna i Katechizacji, sygn. II 4/60, k. 1-3, Posiedzenie Komisji Szkolnej Episkopatu w Krakowie, 24 stycznia 1949 r., Kraków, 24 I 1949 r.

¹⁵⁹ AAW, SPP, Komisja Szkolna i Katechizacji, sygn. II 4/60, k. 4-5, Posiedzenie Komisji Szkolnej Episkopatu Polskiego z dnia 23 kwietnia 1949 r. w Gnieźnie, Gniezno, 23 IV 1949 r.

¹⁶⁰ AAW, SPP, Komisji Szkolna i Katechizacji, sygn. II 4/60, k. 11, Uchwały Komisji Szkolnej Episkopatu jako dyrektywy w sprawach szkolnych dla rozmów z rządem, 23 sierpnia 1949 r., Kraków, 23 VIII 1949 r.

(zapowiedź powołania Instytutu Katechetycznego), a w każdej diecezji kilkunastu księży poda odpowiedzi na ankietę; 2) przygotowuje zjazd księży wizytatorów, na który zaproszenie skieruje bp Jan Stepa; 3) będzie poszukiwać odpowiednich podręczników szkolnych i przygotowywać je; 4) zleci, by programem nauczania w kościele i w rodzinie zajęły się wydziały nauki katolickiej w kuriach biskupich¹⁶¹.

Nie jest znana pełna dokumentacja Komisji Szkolnej. Właściwie nie dysponujemy żadnymi materiałami z lat 1952-1956. Najprawdopodobniej po aresztowaniu i uwięzieniu kard. Stefana Wyszyńskiego już nie obradowała, natomiast po jego powrocie na stolicę metropolitalne gnieźnieńską i warszawską, wznowieniu posługi prymasowskiej i przewodniczenia Konferencji Episkopatu Polski podjęła działalność w ograniczonym zakresie pod kierownictwem bpa Piotra Dudzica, ale już bez udziału bpa Michała Klepacza¹⁶².

5.3. Członek Komisji do Rozmów z Rządem/Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski (1949-1967)

Wobec faktu zerwania 12 września 1945 r. przez władze Polski Ludowej konkordatu ze Stolicą Apostolską oraz narastających kwestii spornych w relacjach państwo – Kościół coraz bardziej palącym problemem stało się ich uregulowanie¹⁶³. Niestety zgłaszane przez stronę kościelną postulaty rozpatrzenia najpilniejszych problemów pozostawały bez odpowiedzi. Prowadzona od 1948 r. zmasowana ofensywa antykościelna skłoniła Konferencję Episkopatu Polski do złożenia pod koniec kwietnia 1949 r. oficjalnej prośby o powołanie wspólnej komisji. Gremium takie ukonstytuowało się 5 sierpnia 1949 r., podczas pierwszego posiedzenia¹⁶⁴. Stronę kościelną reprezentowali: bp Tadeusz Zakrzewski, bp Michał Klepacz i bp Zygmunt Choromański. Wybór ordynariusza łódzkiego spowodowany był zapewne jego otwartością, gotowością do dialogu, a nawet pewną ugodowością oraz umiejętnościami zjednywania sobie ludzi. Władze komunistyczne oddelegowały natomiast członka KC PZPR i kierownika wydziału organizacyjnego KC PZPR Franciszka Mazura, ministra administracji publicznej Władysława Wolskiego oraz wiceministra obrony narodowej i sekretarza KC PZPR Edwarda Ochaba¹⁶⁵. Od 5 sierpnia 1949 r. do 14 kwietnia 1950 r., kiedy zostało podpisane porozumienie pomiędzy rządem a Episkopatem, Komisja do Rozmów z Rządem – zwana w tym czasie Komisją Mieszaną – obradowała łącznie kilkanaście razy. Na pierwszy etap prac (od 5 sierpnia do 7 października 1949 r.) zbierała się siedmiokrotnie, na

¹⁶¹ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/158, k. 8, Protokół 29. KPEP, Jana Góra, 20-21 IX 1951 r.

¹⁶² AAW, SPP, Komisja Szkolna i Katechizacji, sygn. II 4/60, k. 18, Komisja Szkolna Episkopatu, 14 II 1957 r.

¹⁶³ J. Żaryn, *Kościół a władza w Polsce (1945-1950)*, Warszawa 1997, s. 63 n.

¹⁶⁴ K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980-1989*, Warszawa 2012, s. 26-27.

¹⁶⁵ J. Żaryn, *Kościół a władza w Polsce (1945-1950)...*, s. 248.

drugim etapie (od 4 listopada do 19 grudnia 1949 r.) czterokrotnie, na trzecim etapie (od 11 marca do 14 kwietnia 1950 r.) czterokrotnie i dodatkowo kilka razy obradowała podkomisja¹⁶⁶. Warto też dodać, że w marcu 1950 r., kiedy podejmowano próby wznowienia spotkań, doszło do bezpośrednich rozmów bpa Michała Klepacza z Julią Brystygier. Ordynariusz łódzki miał bowiem opinię najbardziej ugodowego spośród reprezentantów strony kościelnej w Komisji do Rozmów z Rządem¹⁶⁷. Ostatecznie, mimo zawarcia pewnego kompromisu, jakim było wspomniane porozumienie, działalność Komisji do Rozmów z Rządem była naznaczona pasem porażek. Władze komunistyczne były bowiem bezwzględne we wdrażaniu programu laicyzacji społeczeństwa, a służyło temu nowe antykościelne ustawodawstwo. I tak jeszcze 5 sierpnia 1949 r. został wydany dekret o ochronie sumienia i wyznania, 18 sierpnia 1949 r. – dekret o zmianie niektórych przepisów o stowarzyszeniach, co doprowadziło do rozwiązania wszystkich stowarzyszeń katolickich. 23 stycznia 1950 r. bezprawnie przejęto Caritas, a 20 marca 1950 r. uchwalono ustawę o przejściu przez państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego¹⁶⁸. Postępowanie władz komunistycznych umocniło większość członków Episkopatu – na czele z kard. Adamem Stefanem Sapiehą – w przekonaniu, iż należy zwlekać z ostatecznym zawarciem umowy, starając się uzyskać choćby niewielkie ustępstwa¹⁶⁹. Stanowisko takie Komisja Główna wyraziła jeszcze 10 marca 1950 r.¹⁷⁰ Ostatecznie porozumienie zawarte zostało pod wpływem groźby aresztowania hierarchów sprzeciwiających się decyzjom władz komunistycznych i przy współudziale pośrednika w osobie Bolesława Piaseckiego¹⁷¹. Wkrótce ujawniły się też nieszczerze intencje strony rządowej, która automatycznie, mimo braku takich ustaleń, zaprzestała zwoływać posiedzenia komisji. Tylko dzięki usilnym zabiegom władz kościelnych do momentu aresztowania Prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego 25 września 1953 r. członkowie Komisji do Rozmów z Rządem spotkali się kilka razy¹⁷². Dialog uległ zerwaniu, a jednocześnie reżim komunistyczny na drodze faktów dokonanych dążył do coraz większego osłabienia i pełnego podporządkowania Kościoła. Już pięć dni po podpisaniu porozumienia uchwalono ustawę, na mocy której powołano do życia Urząd do Spraw Wyznań. Swoistym apogeum ograniczania praw Kościoła było przyjęcie przez Radę Państwa PRL 9 lutego 1953 r. dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych¹⁷³.

¹⁶⁶ K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej...*, s. 30-33.

¹⁶⁷ J. Żaryn, *Kościół a władza w Polsce (1945-1950)...*, s. 315-316.

¹⁶⁸ K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej...*, s. 28-33.

¹⁶⁹ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/5, k. 1-2, Protokół KGEP, Kraków, 28-29 I 1950 r.; Protokoły KGEP, sygn. II 4/5, k. 3, Protokół KGEP, Kraków, 1 III 1950 r.

¹⁷⁰ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/5, k. 4-5, Protokół KGEP, Warszawa, 10-11 III 1950 r.

¹⁷¹ J. Żaryn, *Kościół a władza w Polsce (1945-1950)...*, s. 317-321.

¹⁷² K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej...*, s. 37.

¹⁷³ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)...*, s. 82-83.

Pełne wznowienie działalności Komisji do Rozmów z Rządem nastąpiło po powrocie kard. Stefana Wyszyńskiego do Warszawy. Uzgodniono wówczas zmianę nazwy na Komisja Wspólna Przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski. Stronę kościelną reprezentowali ponownie biskupi Michał Klepacz i Zygmunt Choromański, co dawało im okazję do rehabilitacji za uległą postawę wobec władz komunistycznych w latach 1953-1956¹⁷⁴. Natomiast przedstawicielami strony państwowej byli: szef Urzędu do Spraw Wyznań Jerzy Sztachelski i początkowo minister oświaty Władysław Bieńkowski, którego dość szybko zastąpił członek Biura Politycznego KC PZPR Jerzy Morawski, a później sekretarz KC PZPR Zenon Kliszko, najbliższy współpracownik Władysława Gomułki¹⁷⁵.

Pewnym sukcesem pierwszych tygodni „odwilży” było wydanie 8 grudnia 1956 r. komunikatu zapowiadającego uchylenie dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych z 9 lutego 1953 r., uregulowanie nauczania religii w szkołach, dopuszczenie księży do posługi duszpasterskiej wśród chorych i osadzonych w więzieniach, powrót wysiedlonych w 1953 r. zakonnic oraz wygnanych pięciu biskupów z diecezji na Ziemiach Zachodnich i Północnych¹⁷⁶. Jednak dopiero 31 grudnia 1956 r. nastąpiło opublikowanie dekretu o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych, a wszystkie zawarte wówczas postanowienia ujęte zostały w tzw. „małe porozumienie”. Postawa władz państwowych wobec zgłaszanych kolejnych postulatów strony kościelnej unaoeczniła pozorny charakter zmian¹⁷⁷. W 1957 r., mimo że posiedzenia Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski odbywały się dość często, nie przynosiły żadnych efektów. Przedstawiciele Kościoła wskazywali konkretne przeszkody na drodze do normalizacji, m.in. wielokrotnie podnoszono problem zwrotu Caritasu, a władze komunistyczne nasilały propagandę ateistyczną, oskarżały biskupów o nietolerancję wobec osób o odmiennym światopoglądzie i krytykowały program Wielkiej Nowenny¹⁷⁸. Od końca 1958 r. Komisja Wspólna Przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski spotykała się sporadycznie. Natomiast reżim komunistyczny bez najmniejszych skrupułów wprowadzał nowe rozwiązania prawne godzące w prawa Kościoła katolickiego i osób wierzących. W grudniu 1959 r. odebrano seminariom duchownym status uczelni wyższych, w lipcu 1961 r. usunięto lekcje religii ze szkół, a w grudniu 1963 r. nastąpiła ostateczna likwidacja kościelnych szkół średnich¹⁷⁹.

W sierpniu 1963 r. władze państwowe jednostronnie dokonały zamrożenia prac. Po śmierci bpa Michała Klepacza w styczniu 1967 r., wobec kryzysu wywołanego

¹⁷⁴ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/11, k. 10, Protokół KGEP, Warszawa, 7 XI 1956 r.

¹⁷⁵ K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej...*, s. 43.

¹⁷⁶ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, s. 166-168.

¹⁷⁷ K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej...*, s. 43-46.

¹⁷⁸ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*, s. 129-131.

¹⁷⁹ B. Fijałkowska, *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. II, cz. I: 1956-1963, Olsztyn 2000, s. 136-167.

brakiem zgody dla kandydatury nowego członka strony kościelnej, bpa Ignacego Tokarczuka, działalność Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski została zawieszona¹⁸⁰. Znaczenie działalności Komisji do Rozmów z Rządem i szczególną rolę, jaką w jej pracach odegrał bp Michał Klepacz, kard. Stefan Wyszyński mocno zaakcentował tuż po swoim powrocie na wolność, podczas historycznego wystąpienia w łódzkim Wyższym Seminarium Duchownym 6 listopada 1956 r. Była to jednocześnie publiczna deklaracja pełnego zaufania, jakim darzył bpa Michała Klepacza:

Nigdy przedtem, przed wojną, w czasach wolności absolutnej Episkopat nie obradował tak często jak w ostatnich czasach. Nigdy konferencje Episkopatu nie przedłużały się po kilka dni, nigdy nie pracowało tyle najrozmaitszych komisji, co w ciągu ostatnich lat. Wśród tych komisji niemało miejsca zajmowała Komisja dla rozmów z Rządem. Pracowała ona w najściślejszym zespoleniu ze mną, pod moim kierownictwem i prowadziła długie, uciążliwe rozmowy, nie zawsze skuteczne, z przedstawicielami władz. Na czele Episkopatu stała Komisja Główna, która kilkanaście razy do roku odbywała pod naszym kierownictwem nie kończące się narady. W tej ciężkiej pracy Episkopat niesłuchanie się zespolił.

Mieliśmy więc prace podzielone i ściśle określone. Tego bowiem wymagała sytuacja: koordynacji i zespolenia. Prace, którym musiałem przewodniczyć, stykały mnie szczególnie blisko z Arcypasterzem Łódzkim. Biskup Michał był moim najczęstszym gościem z tytułu swoich obowiązków i z tytułu naszego współżycia i współpracy. Prawie wszystko robiliśmy razem. Razem przygotowywaliśmy materiały do rozmów na Komisjach Mieszanych. Po zakończeniu ich wspólnie podsumowywaliśmy rezultaty. Razem jeździliśmy do Rzymu i razem stamtąd wracaliśmy po wspólnych rozmowach z Ojcem Świętym i z przedstawicielami Stolicy Apostolskiej¹⁸¹.

5.4. Członek Komisji Prasowej (1950-1953/1956)

Szczególną uwagę zwrócić należy na działalność Komisji Prasowej. Odgrywała ona dużą rolę z uwagi na kluczowe znaczenie mediów w komunikacji społecznej oraz ich wkład w kreowanie rzeczywistości społecznej, a co więcej – politycznej. Była to niezwykle delikatna materia, podlegająca wyjątkowym napięciom na linii relacji państwo – Kościół. Nie może więc dziwić fakt, że członkami tej komisji byli hierarchowie mający decydujący wpływ na polityczny wymiar działalności Kościoła katolickiego w Polsce. Komisja Prasowa utworzona została 5-7 września 1947 r. na Jasnej Górze, podczas 4. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski. Jej pierwszym przewodniczącym był, aż do swojej śmierci w październiku 1948 r., ordynariusz łomżyński bp Stanisław Łukomski¹⁸². Później pracami komisji kierował sam Prymas Polski kard. Stefan Wyszyński, a jej członkami byli: bp Michał

¹⁸⁰ K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej...*, s. 55-60.

¹⁸¹ Przemówienie Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Łódź, 6 XI 1956 r., w: J. Klechta, *Biskup Michał Klepacz w dokumentach bezpieki...*, s. 118.

¹⁸² M.G. Smoliński, *Biskup Negocjator Zygmunt Choromański...*, s. 176.

Klepacz, bp Kazimierz Józef Kowalski i bp Zygmunt Choromański¹⁸³. Natomiast po śmierci bpa Michała Klepacza w marcu 1968 r. skład Komisji Prasowej został znacznie odnowiony. Tworzyli ją wówczas: bp Zygmunt Choromański (przewodniczący), bp Herbert Bednorz, bp Bronisław Dąbrowski, bp Bogdan Sikorski, ks. Roman Mieliński, ks. Andrzej Bardecki oraz redaktorzy pism katolickich¹⁸⁴.

Nie zachowała się dokumentacja Komisji Prasowej. Możemy więc jedynie domniemywać, jaki był zakres jej działalności. Komisja zapewne m.in.: 1) sprawowała nadzór nad czasopismami katolickimi w zakresie zgodności ukazujących się na ich łamach treści obejmujących oficjalne nauczanie Kościoła i moralność katolicką; 2) koordynowała druk w prasie katolickiej najważniejszych dokumentów oraz materiałów duszpasterskich Kościoła w Polsce; 3) monitorowała na bieżąco kondycję i stan posiadania prasy katolickiej; 4) wspierała działania na rzecz zachowania autonomii i niezależności mediów katolickich wobec nasilających się ataków centralnych władz państwowych oraz administracji wyznaniowej; 5) podejmowała interwencje na rzecz prasy katolickiej wobec ingerencji Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk.

Działalność Komisji Prasowej miała szczególne znaczenie w opisanym powyżej zakresie w latach 1949-1953, a więc w czasie szczytowym budowy – według wzorców sowieckich – państwa socjalistycznego i apogeum represji stalinowskich. Prześladowania i szykany administracyjne dotknęły bowiem wszystkie czasopiśma katolickie w Polsce. Podczas posiedzenia Komisji Głównej 21-22 listopada 1951 r. stwierdzono:

Sfery rządowe postawiły zarzut „Tygodnikowi Powszechnemu”, że jego wpływ społeczny jest szkodliwy. Na inne tygodniki katolickie cenzura wywiera różne naciski. Episkopat musi określić pewną linię, której tygodniki winny się trzymać. Sprawą tą zajmie się Komisja Prasowa i należałoby zwołać konferencję redaktorów tygodników¹⁸⁵.

Niestety, mimo usilnych zabiegów Komisji Prasowej, Prymasa Polski i całego Episkopatu, nie udało się powstrzymać fali ataków ze strony reżimu. Tylko w 1953 r. – obok „Tygodnika Powszechnego”, którego tytuł został wówczas bezprawnie przekazany przez władze komunistyczne uzurpatorskiej redakcji Stowarzyszenia „PAX” – przestały na co najmniej kilka lat ukazywać się: „Królowa Apostołów”, „Mały Gość Niedzielny”, „Misjonarz”, „Powściągliwość i Praca”, „Znak”¹⁸⁶. Po „odwilży” 1956 r. przed Komisją Prasową pojawiły się nowe zadania. Mimo bowiem wznowienia działalności części redakcji pism katolickich, nie odzyskano stanu posiadania z lat 1945-1946. Nie możemy jednak odtworzyć dokładnie zakresu prac Komisji Prasowej w tym okresie. Wiemy natomiast, że od 1970 r.

¹⁸³ M. Stępień, *Pozycja prawna Konferencji Episkopatu Polski...*, s. 31.

¹⁸⁴ Tamże, s. 35.

¹⁸⁵ AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/6, k. 75.

¹⁸⁶ Wciąż ogromną wartość poznawczą ma prawie nieznaną książka J. Stefaniaka: *Polityka władz państwowych PRL wobec prasy katolickiej w latach 1945-1953*, Lublin 1998.

funkcjonowała ona pod nową nazwą jako Komisja do Spraw Prasy i Informacji, a jej przewodniczącym był kard. Stefan Wyszyński. Prawdopodobnie od lat sześćdziesiątych XX w. częściowo przejęła jej zadania Komisja Wydawnictw Katolickich, a później również Komisja Środków Społecznego Przekazu¹⁸⁷.

5.5. Członek Komisji Soborowej (1959-1967)

Biskup Michał Klepacz odegrał ważną rolę zarówno w pracach Komisji Soborowej, jak i podczas samych obrad Soboru Watykańskiego II. Przypomnijmy, że już 15 kwietnia 1959 r. – na wniosek Komisji Głównej – podczas 55. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski powołano skład Komisji Soborowej. Szczególnie w latach sześćdziesiątych XX w. była to jedna z najważniejszych komisji specjalistycznych działających w ramach struktur polskiego Episkopatu¹⁸⁸. W skład Komisji Soborowej – poza jej przewodniczącym, abpem Antonim Baraniakiem – początkowo weszli: bp Michał Klepacz, bp Piotr Kałwa, bp Ignacy Świrski, bp Andrzej Wronka, bp Jan Jaroszewicz¹⁸⁹. Natomiast według stanu na 15 marca 1962 r. Komisję Soborową tworzyli: abp Antoni Baraniak (przewodniczący), bp Michał Klepacz, bp Piotr Kałwa, bp Ignacy Świrski, bp Andrzej Wronka, bp Jan Jaroszewicz oraz bp Lech Kaczmarek¹⁹⁰. Po zakończeniu drugiej sesji soborowej, która obradowała jesienią 1963 r., doszło do rozszerzenia gremium poprzez włączenie kolejnych hierarchów: abpa Bolesława Kominka, bpa Kazimierza Józefa Kowalskiego, bpa Karola Wojtyły, bpa Józefa Drzazgi, ks. Wincentego Granata i o. Bernarda Przybylskiego OP¹⁹¹. Tak więc bp Michał Klepacz należał do grona najwcześniej powołanych członków, ponadto – co miało niebagatelne znaczenie dla samego zaangażowania soborowego – uczestniczył również we wszystkich czterech sesjach Soboru Watykańskiego II¹⁹².

¹⁸⁷ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/247, k. 49-52, Organa Konferencji Episkopatu Polski, Warszawa, 16 I 1970 r.

¹⁸⁸ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/184, k. 125, Protokół 55. KPEP, Warszawa, 15 IV 1959 r.

¹⁸⁹ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/184, k. 125, Protokół 55. KPEP, Warszawa, 15 IV 1959 r.

¹⁹⁰ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/200, k. 122, Komisje uzupełnione, 15 III 1962 r.

¹⁹¹ AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/208, k. 55, Protokół 79. KPEP, Warszawa, 18 XII 1963 r.

¹⁹² Do tego wąskiego grona należało tylko dziesięciu polskich hierarchów: 1) Prymas Polski kard. Stefan Wyszyński; 2) wikariusz kapitulny archidiecezji krakowskiej biskup, a od 1964 r. metropolita krakowski arcybiskup Karol Wojtyła; 3) metropolita poznański arcybiskup Antoni Baraniak; 4) biskup wrocławski Antoni Pawłowski; 5) biskup chełmiński Kazimierz Józef Kowalski; 6) biskup lubelski Piotr Kałwa; 7) biskup łódzki Michał Klepacz; 8) biskup koadiutor diecezji katowickiej Herbert Bednorz (od 1967 r. biskup katowicki); 9) biskup koadiutor diecezji gdańskiej Edmund Nowicki (od 1964 r. biskup gdański); 10) specjalny delegat Prymasa Polski w Opolu z uprawnieniami biskupa rezydencjonalnego biskup Franciszek Jop (od 1967 r. administrator apostołski *ad nutum Sanctae Sedis* w Opolu, od 1972 r. biskup opolski) – zob. M. Białkowski, *Wokół Soboru Watykańskiego II. Studia i szkice*, Toruń 2016, s. 49.

Już podczas pierwszego posiedzenia Komisji Soborowej, które odbyło się 12 maja 1959 r. w pałacu arcybiskupim w Poznaniu, bp Michał Klepacz odniósł się do tematów, jakie miano poruszyć na soborze. Proponował, by – mając na uwadze doświadczenie Kościoła w Polsce – przygotować rozwiązania dotyczące unii kościelnych. Jako kluczowy dla obrad soborowych widział problem jedności Kościoła. Zwracał również uwagę na problemy współczesnej technokracji i dehumanizacji. Innym ważnym zagadnieniem była konieczność ustosunkowania się do współczesnych kierunków społeczno-ekonomicznych, laicyzmu, jego źródeł, objawów i środków zaradczych. W okresie przygotowań do Vaticanum II bp Michał Klepacz – podobnie jak inni polscy dostojnicy – w sierpniu 1959 r. przesłał *vota* zawierające jego indywidualne postulaty. Były one w praktyce zbieżne z postulatami zgłoszonymi podczas wystąpienia inauguracyjnego Komisji Soborowej¹⁹³.

Warto dodać, że działalność Komisji Soborowej – znajdująca odzwierciedlenie na kartach „Protokołów Komisji/Rady Głównej Episkopatu Polski” oraz „Protokołów Konferencji Plenarnych Episkopatu Polski” – pozwala na sformułowanie celów, jakie stawiała przed sobą. Wskazać należy sześć najważniejszych: 1) animowanie ogólnopolskich programów duszpasterskich zawierających elementy przygotowania pastoralnego do Soboru Watykańskiego II (m.in. czuwań soborowych z Maryją Jasnogórką); 2) koordynacja i porządkowanie przygotowań do poszczególnych sesji soborowych, w szczególności redakcji schematów soborowych; 3) ogólne nadzorowanie prac studyjnych nad dokumentami soborowymi, w tym wydania ich edycji polskiej oraz komentarzy; 4) starania o tworzenie literatury popularyzującej i przybliżającej dorobek soboru oraz różnorodnych pomocy duszpasterskich; 5) wyznaczanie głównych kierunków odnowy posoborowej, ich dostosowanie do możliwości i potrzeb duszpasterskich Kościoła katolickiego w Polsce oraz koordynowanie współdziałania w tym zakresie poszczególnych komisji Episkopatu; 6) formułowanie postulatów związanych z wdrażaniem reform posoborowych w Kościele powszechnym, w tym odnoszących się do problematyki poruszanej na synodach biskupów¹⁹⁴.

Osoba bpa Michała Klepacza została zauważona i doceniona już w pierwszych dniach obrad Soboru Watykańskiego II. Na początku pierwszej sesji dokonano wyboru członków dziesięciu komisji soborowych. Spośród polskich hierarchów tylko siedmiu uzyskało wystarczającą ilość głosów lub papieską nominację, by wejść w skład gremiów mających przygotowywać – w oparciu o prowadzoną dyskusję – ostateczne schematy dokumentów soborowych. Biskup Michał Klepacz już 22 października 1962 r. został włączony do soborowej Komisji do Spraw Studiów i Seminariów. Uzyskał 1152 głosy poparcia¹⁹⁵. Oprócz ordynariusza łódz-

¹⁹³ M. Przybysz, M. Saran, *Pasterz cierpliwego dialogu...*, s. 165-167.

¹⁹⁴ M. Białkowski, *Udział Antoniego Baraniaka SDB w pracach Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych (1951-1977)*, „Studia Salvatoriana Polonica” 14 (2020), s. 121.

¹⁹⁵ AAG, S. Wyszyński, *Pro memoria*, wpis z dnia 22 X 1962 r.

kiego do komisji soborowych zostało wybranych jeszcze sześciu innych polskich hierarchów: abp Antoni Baraniak – do Komisji do Spraw Kościołów Wschodnich (1116 głosów); bp Franciszek Jop – do Komisji Liturgicznej (872 głosy); abp Bolesław Kominek i bp Herbert Bednorz – do Komisji Apostolatu Świeckich i Widowisk (nominowani przez papieża); abp Józef Gawlina – do Komisji Biskupów i Zarządzania Diecezjami (nominowany przez papieża); kard. Stefan Wyszyński – do Sekretariatu do Spraw Nadzwyczajnych (nominowany przez papieża)¹⁹⁶.

Bardzo znaczący był fakt wyznaczenia bpa Michała Klepacza na koordynatora i moderatora konferencji prasowych polskich ojców soborowych organizowanych dla dziennikarzy akredytowanych przy Soborowym Biurze Prasowym. Ordynariusz łódzki pełnił tę odpowiedzialną funkcję przez wszystkie cztery sesje soborowe. Do pomocy przydzielono mu bpa Herberta Bednorza oraz księży Szczepana Wesołego i Michała Czajkowskiego¹⁹⁷.

Na toczące się w Bazylice św. Piotra na Watykanie obrady soborowe składały się przede wszystkim tysiące wystąpień dostojników kościelnych z całego świata. Spośród polskich biskupów bp Michał Klepacz należał w tym względzie do liderów. Był – po Prymasie Polski – najaktywniejszym polskim ojcem soborowym¹⁹⁸. Przywołajmy kilka danych statystycznych. Kardynał Stefan Wyszyński podczas obrad Soboru Watykańskiego II wystąpił 10 razy, wygłaszając przemówienia w imieniu własnym oraz całego Episkopatu Polski; bp Michał Klepacz – 9 razy; bp/abp Karol Wojtyła – 8 razy; abp Antoni Baraniak – 7 razy; bp Edmund Nowicki – 4 razy; bp Herbert Bednorz – 4 razy; bp Kazimierz Józef Kowalski – 3 razy; bp Antoni Pawłowski – 3 razy; bp Franciszek Jop – 3 razy; bp Wilhelm Pluta – 3 razy¹⁹⁹.

Tematyka wystąpień ordynariusza łódzkiego obejmowała najbardziej aktualne problemy eklezjalne. Hierarcha wypowiadał się na temat następujących schematów soborowych: *O źródłach Objawienia* (20 listopada 1962 r.); *O Kościele* (dwukrotnie – 18 i 31 października 1963 r.); *O biskupach i zarządzaniu diecezjami* (12 listopada 1963 r.); *O ekumenizmie* (26 listopada 1963 r.); *O wolności religijnej* (24 września 1964 r.); *O Kościele w świecie współczesnym* (trzykrotnie – 26 października 1964 r., 27 września i 7 października 1965 r.)²⁰⁰. Kardynał Stefan Wyszyński zamieścił w swoim dzienniku *Pro memoria* ciekawy wpis ukazujący,

¹⁹⁶ M. Przybysz, M. Saran, *Pasterz cierpliwego dialogu...*, s. 168.

¹⁹⁷ AAG, S. Wyszyński, *Pro memoria*, wpis z dnia 28 IX 1963 r.

¹⁹⁸ Ilościową i jakościową analizę udziału w obradach oraz aktywności wszystkich polskich ojców soborowych zawierają artykuły: M. Białkowski, *Polscy ojcowie Soboru Watykańskiego II. Wstęp do badań nad episkopatem Kościoła katolickiego w PRL w latach sześćdziesiątych XX wieku*, „Nasza Przeszość” 132 (2019), s. 269-315; tenże, *Polscy ojcowie Soboru Watykańskiego II. Wstęp do badań nad episkopatem Kościoła katolickiego w PRL w latach sześćdziesiątych XX wieku*, „Studia Pelplińskie” 53 (2019), s. 33-73.

¹⁹⁹ M. Białkowski, *Protokoły konferencji polskich ojców soborowych. Zbiór dokumentów 1962-1965*, Lublin 2019, s. 203-204.

²⁰⁰ B. Bejze, *Kronika Soboru Watykańskiego II*, Częstochowa 2000, s. 102-111.

jaki wydzźwięk miało wystąpienie bpa Michała Klepacza w trakcie debaty wokół schematu *O Kościele* 18 października 1963 r.:

Głos zabierał B[iskup] Klepacz, imieniem Episkopatu Polski; wypowiadał się za rozdziałem Kościoła i Państwa, co w naszej praktyce codziennej jest lepsze, niż sytuacja konkordatowa. Sesja zakończyła się o godz. 12.30. – Kard.[ynał] Ruffini pytał mnie, czy B[iskup] Klepacz przemawiał i w moim imieniu? Oczywiście, tak, w naszej sytuacji innego wyjścia nie widzę, tylko należy przestrzegać zasad rozdziału, bo państwo komunistyczne nie zechce konkordatu, jako układu dwustronnego, tylko jako jednostronnie narzucony pakt, którego użyje tylko dla propagandy²⁰¹.

Ważną częścią aktywności bpa Michała Klepacza – jako członka Komisji Soborowej oraz uczestnika obrad Soboru Watykańskiego II – była działalność sprawozdawcza, służąca prezentacji oraz promocji nauczania soborowego. Po drugiej sesji soborowej mówił m.in. o zaangażowaniu polskich ojców soborowych w komisjach soboru oraz o pracy przy konferencjach prasowych²⁰². Po trzeciej sesji soborowej – obok innych członków Komisji Soborowej – referował schemat *O wolności religijnej*²⁰³.

* * *

Postać bpa Michała Klepacza bardzo wyraźnie zapisała się na kartach dziejów Episkopatu Polski w XX w. Ocenę jego działalności pozostawił sam Prymasa Tysiąclecia. W dniu śmierci hierarchy poświęcił mu dłuższy fragment swojego osobistego dziennika:

Odejsie Biskupa Michała można uważać za niespodziewane. Był niewątpliwie wielką indywidualnością. Ze studiów filozof, miał zawsze szerokie zainteresowania na peryferiach filozofii i życia. Czytał bardzo dużo, zwłaszcza najrozmaitszych pamiętników z okresu wojennego. Znał doskonale literaturę rosyjską i duszę rosyjską. Chociaż mało się wypowiadał na te tematy, jednak dręczył Go smutek na skutek głębszego rozoznania sytuacji Polski, uplątanej w sojusz z ZSRR. Moskałom nie ufał. Miał bardzo stanowczy osąd o szkodliwej dla Narodu polityce Partii, uzależnionej od ZSRR. Ale nie widział wyjścia z sytuacji. I dlatego – milcząc – usiłował szukać rozwiązań dopuszczalnych, chociaż kompromisowych. W opinii polskiej uchodził za bardzo kompromisowego; nie był nim w rzeczywistości. Człowiek towarzysko kulturalny, nie zawsze mówił to, co myślał, różnym politykom, którzy usiłowali Biskupa pozyskać na swoją stronę. Stąd rodziło się wiele trudności i nieporozumień, które robiły wrażenie, że Biskup prowadzi własną linię. Prasa zagraniczna, pod wpływem PAX-u, mówiła, że to jest linia przeciwko Prymasowi. W rzeczywistości tak nie było. Bp Klepacz był lojalny wobec Episkopatu, chociaż szedł niekiedy na rozwiązania taktyczne, o dwuznacznym wymiarze²⁰⁴.

²⁰¹ AAG, S. Wyszyński, *Pro memoria*, wpis z dnia 18 X 1963 r.

²⁰² AAG, S. Wyszyński, *Pro memoria*, wpis z dnia 18 XII 1963 r.

²⁰³ AAG, S. Wyszyński, *Pro memoria*, wpis z dnia 17 XII 1964 r.

²⁰⁴ AAG, S. Wyszyński, *Pro memoria*, wpis z dnia 27 I 1967 r.

Kardynał Stefan Wyszyński zwracał uwagę na aktywność polityczną bpa Michała Klepacza i jego mocne osadzenie w realiach życia społeczno-politycznego. Również i dziś nie sposób pisać o tej wyjątkowej postaci bez odniesienia do dramatycznych wyborów, ustępstw oraz zaniedbań z lat 1953-1956. Jednocześnie towarzyszyć nam musi świadomość, że rzeczywistość ta przesłania wkład w prace wielu gremiów i zespołów, którym łódzki ordynariusz przewodził i wyznaczał kierunki działania. W niniejszym artykule ukazano je, bazując na materiałach archiwalnych Archiwum Archidiecezjalnego Warszawskiego i Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie. Wydaje się, że szansę na lepsze poznanie i zrozumienie obu perspektyw mogą przynieść dopiero badania nad nową biografią bpa Michała Klepacza.

BIBLIOGRAFIA

I. Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (AAG):

AAG, Acta Hlondiana, oprac. S. Kosiński, Protokoły Konferencji Episkopatu Polskiego z lat 1945-1948

AAG, S. Wyszyński, *Pro memoria* 1952

AAG, S. Wyszyński, *Pro memoria* 1957

AAG, S. Wyszyński, *Pro memoria* 1962

AAG, S. Wyszyński, *Pro memoria* 1963

AAG, S. Wyszyński, *Pro memoria* 1964

AAG, S. Wyszyński, *Pro memoria* 1967

Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie (AAW):

Zespół Sekretariatu Prymasa Polski (SPP)

Protokoły Komisji Głównej Episkopatu Polski (KGEP)

AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/4

AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/5

AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/6

AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/7

AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/8

AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/9

AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/11

AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/13

AAW, SPP, Protokoły KGEP, sygn. II 4/21

Protokoły Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski (KEP)

- AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/12
AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/158
AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/167
AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/169
AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/170
AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/171
AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/173
AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/183
AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/184
AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/187
AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/200
AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/208
AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/246
AAW, SPP, Protokoły KEP, sygn. II 4/247

Komisja Szkolna i Katechizacji Episkopatu Polski

- AAW, SPP, Komisja Szkolna i Katechizacji, sygn. II 4/60

Komisja Studiów Episkopatu Polski

- AAW, SPP, Komisja Studiów, sygn. II 4/68

II. Źródła drukowane

- Komunikaty Konferencji Episkopatu Polski 1945-2000*, Poznań-Warszawa 2006.
Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974, Paris 1975.
S. Wyszyński, *Dziela Zebrane*, t. XIX: *styczeń – lipiec 1967*, Warszawa 2019.

III. Opracowania

- Bagrowicz J., *Tym, których spotkałem. Zapiski wspomnienia z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, Toruń 2020.
Bartnicki R., *Wielki Kanclerz Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie*, w: *Kardynał Stefan Wyszyński. Droga życia i posługi pasterskiej*, red. R. Czekalski, Warszawa 2021, s. 231-262.
Bejze B., *Kronika Soboru Watykańskiego II*, Częstochowa 2000.
Białkowski M., *Antoni Baraniak SDB jako członek Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych w latach 1951-1977*, w: *Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski „ludowej”*

- Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski „ludowej”*, t. 2, red. Rafał Łatka, Warszawa 2022, s. 185-215.
- Białkowski M., *Działalność Antoniego Baraniaka SDB na forum Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji (1951-1977)*, „Studia Pelplińskie” 54 (2020), s. 47-86.
- Białkowski M., *Działalność Karola Wojtyły na forum Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji (1958-1978)*, „Przegląd Zachodni” 3 (2018), s. 197-232.
- Białkowski M., *Działalność Prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego na forum Komisji/Rady Głównej Episkopatu Polski (1949-1953, 1956-1981)*, „Przegląd Zachodni” 2 (2021), s. 127-152.
- Białkowski M., *Karol Wojtyła jako członek Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych w latach 1958-1978*, w: *Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski „ludowej”*, t. 1, red. R. Łatka, Warszawa 2020, s. 139-176.
- Białkowski M., *Ojciec i pasterz. Działalność Prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego na forum Komisji/Rady Głównej Episkopatu Polski (1949-1953, 1956-1981)*, „Studia Pelplińskie” 55 (2021), s. 37-71.
- Białkowski M., *Polscy ojcowie Soboru Watykańskiego II, Wstęp do badań nad episkopatem Kościoła katolickiego w PRL w latach sześćdziesiątych XX wieku*, „Nasza Przyszłość” 132 (2019), s. 269-315.
- Białkowski M., *Polscy ojcowie Soboru Watykańskiego II, Wstęp do badań nad episkopatem Kościoła katolickiego w PRL w latach sześćdziesiątych XX wieku*, „Studia Pelplińskie” 53 (2019), s. 33-73.
- Białkowski M., *Protokoły konferencji polskich ojców soborowych. Zbiór dokumentów 1962-1965*, Lublin 2019.
- Białkowski M., *Prymas Polski kard. Stefan Wyszyński jako przewodniczący Komisji/Rady Głównej Episkopatu Polski (1949-1953, 1956-1981)*, w: *Prymas i Papież. Studia poświęcone prymasowi Stefanowi Wyszyńskiemu i papieżowi Janowi Pawłowi II*, red. M. Białkowski, W. Rozynekowski, Toruń 2021, s. 11-34.
- Białkowski M., *Prymas Polski Kardynał Stefan Wyszyński jako przewodniczący Komisji/Rady Głównej Episkopatu Polski (1949-1953, 1956-1981)*, w: *Kardynał Stefan Wyszyński. Droga życia i posługi pasterskiej*, red. R. Czekalski, Warszawa 2021, s. 263-290.
- Białkowski M., *Prymas Stefan Wyszyński jako ordynariusz wiernych obrządku ormiańskiego. Szkic do dziejów religijnych diaspory Ormian polskich w latach 1957-1981*, „Studia Gdańskie” 45 (2019), s. 149-171.
- Białkowski M., *Prymas Stefan Wyszyński jako ordynariusz wiernych obrządku ormiańskiego. Szkic do dziejów religijnych diaspory Ormian polskich w latach 1957-1981*, w: *Kardynał Stefan Wyszyński, arcybiskup gnieźnieński i warszawski, prymas Polski*, red. E. K. Czaczkowska, E. Sukiennik, Warszawa 2021, s. 77-104.
- Białkowski M., *Prymas Stefan Wyszyński jako ordynariusz wiernych obrządku ormiańskiego. Szkic do dziejów religijnych diaspory Ormian polskich w latach 1957-1981*, w: *Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski „Ludowej”*, t. 2, red. Rafał Łatka, Warszawa 2022, s. 32-52.

- Białkowski M., *Prymas Stefan Wyszyński jako ordynariusz wiernych obrządku ormiańskiego. Szkic do dziejów religijnych diaspory Ormian polskich w latach 1957-1981*, „Studia Gdańskie” 45 (2019), s. 149-171.
- Białkowski M., *Rola Prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego jako ordynariusza wiernych obrządku ormiańskiego (1957-1981)*, w: *Scientia magnam laetitiam parat. Studia z historii kultury, społeczeństwa i polityki ofiarowane Profesorowi Kazimierzowi Maliszewskiemu*, red. A. Kucharski, A. Laddach, W. Piasek, Toruń 2020, s. 533-562.
- Białkowski M., *Rzecznik Kościoła katolickiego na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Działalność Bolesława Kominka na forum Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji (1956-1974)*, „Przegląd Zachodni” 3 (2019), s. 89-128.
- Białkowski M., *Udział Antoniego Baraniaka SDB w pracach Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych (1951-1977)*, „Ecclesia. Studia z dziejów Wielkopolski” 14 (2019), s. 121-158.
- Białkowski M., *Udział Antoniego Baraniaka SDB w pracach Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych (1951-1977)*, „Studia Pastoralne” 17 (2021), s. 293-325.
- Białkowski M., *Udział Antoniego Baraniaka SDB w pracach Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych (1951-1977)*, „Studia Salvatoriana Polonica”, 14 (2020), s. 95-133.
- Białkowski M., *Udział Bolesława Kominka w pracach Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych (1956-1974)*, „Studia Salvatoriana Polonica” 13 (2019), s. 155-204.
- Białkowski M., *Udział Bolesława Kominka w pracach Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych (1956-1974)*, „Studia Pastoralne” 16 (2020), s. 164-212.
- Białkowski M., *Udział Karola Wojtyły w pracach Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych (1958-1978)*, „Studia Salvatoriana Polonica” 12 (2018), s. 275-321.
- Białkowski M., *Udział Karola Wojtyły w pracach Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych (1958-1978)*, „Studia Pastoralne” 15 (2019), s. 13-57.
- Białkowski M., *Wkład Bolesława Kominka w prace Konferencji Episkopatu Polski i jej komisji specjalistycznych (1956-1974)*, w: *Kardynał Bolesław Kominek, biskup, dyplomata, wizjoner*, red. W. Kucharski, R. Łatka, Wrocław 2020, s. 213-267.
- Białkowski M., *Wokół Soboru Watykańskiego II. Studia i szkice*, Toruń 2016.
- Budziarek M., *Łódź Piotrowa. Krótka historia Kościoła w Łodzi*, Łódź 2005.
- Choromański Z., *Z dziejów i prac Konferencji Episkopatu Polski*, „Ateneum Kapłańskie” 16 (1966), s. 162-163.
- Czaczkowska E. K., *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Kraków 2013.
- Czyżewski S., *Wspomnienia o Księdzu Doktorze Romualdzie Jałbrzykowskim Arcybiskupie Metropolicie Wileńskim spisane w 1959 roku*, Wrocław 2015.
- Czyżewski T., *Wileńskie środowisko filozoficzne*, „Przegląd Filozoficzny” 44 (1948) z. 1-3, s. 37-41.
- Dąbrowski K., *Arcybiskup Włodzimierz Jasiński 1873-1965. Życie i działalność*, Łódź 1990, Łódź 2015².

- Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*, Kraków 2003.
- Dzieje prymasostwa polskiego*, red. Ł. Krucki, Gniezno 2017.
- Dziurok A., *Uwięzienie Prymasa Polski Stefana kardynała Wyszyńskiego – okoliczności i konsekwencje*, w: *Prymas Polski Stefan Kardynał Wyszyński na ziemi pomorskiej i Kujawach*, red. M. Białkowski, W. Polak, Toruń 2014, s. 11-25.
- Fąka M., *Unia personalna Gniezno-Poznań w świetle źródeł prawnohistorycznych*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik Prawno-Historyczny” 24/1-2 (1981), s. 189-236.
- Fijałkowska B., *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. I: 1944-1955, Olsztyn 1999.
- Fijałkowska B., *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. II, cz. I: 1956-1963, Olsztyn 2000.
- Gigilewicz E., *Klepacz Michał bp*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. IX, Lublin 2002, kol. 123-125.
- Grad S., *Biskup Michał Klepacz (1893-1967) – zarys biografii*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 16 (2007), s. 69-87.
- Grad S., *Działalność biskupa Michała Klepacza jako przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski. Omówienie źródeł z Archiwum Prymasowskiego*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2 (1993), s. 209-220.
- Gruczyński M., *Biskup Michał Klepacz 1893-1967*, Łódź 1993.
- Historia Kościoła łódzkiego. Wydarzenia, dokumenty, ilustracje*, oprac. K. Dąbrowski, Łódź 2012.
- Hołodok S., *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Białymstoku (1945-1951)*, „Studia Teologiczne” 10 (1992), s. 117-136.
- Humanista – Biskup Michał Klepacz (1893-1967)*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, t. 1, red. B. Bejze, Warszawa 1967, s. 447-464.
- Jakubowski W., Solarczyk M., *Organizacja Kościoła Rzymskokatolickiego na ziemiach polskich od X do XXI wieku*, Warszawa–Olsztyn 2011.
- Jakubowski W., Solarczyk M., *Rzymskokatolicka organizacja kościelna na ziemiach polskich*, Warszawa 2007.
- Just A., *Michała Klepacza ideały wychowawcze*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2 (1993), s. 93-125.
- Kiełbasa A., *Salwatorianie na Ziemiach Zachodnich i Północnych 1945-1970*, Rzym 1970.
- Klechta J., *Biskup Michał Klepacz w dokumentach bezpieki*, Łódź 2012.
- Klima E., *Struktury Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce*, „Acta Universitatis Lodzensis”, Folia Geographica Socio-Oeconomica 11 (2011), s. 45-77.
- Kononowicz M. J., *Biskup Michał – prolegomena do portretu*, Warszawa 1968.
- Krahel T., *Działalność Ks. Prof. Michała Klepacza w Wilnie i Białymstoku*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2 (1993), s. 11-19.
- Krukowski J., *Uprawnienia nadzwyczajne Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski, wobec zagrożeń Kościoła ze strony reżimu komunistycznego*, „Studia Prymasowskie” 5 (2011), s. 29-42.
- Kumor B., *Rozwój organizacji metropolitalnej i diecezjalnej na historycznych ziemiach polskich (1000-1992)*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej” 4 (1997), s. 213-221.

- Lagosz Kazimierz, w: *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, red. M. Pater, Katowice 1996, s. 226-227.
- Micewski A., *Współrzędzi czy nie klamać? Pax i Znak w Polsce 1945-1976*, Warszawa 1981.
- Michalski K., *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980-1989*, Warszawa 2012.
- Mikołajczuk K., *Uprawnienia Kardynała Stefana Wyszyńskiego wobec Kościoła Grekokatolickiego w archiwaliach Prymasa i Konferencji Episkopatu Polski*, Lublin 2014.
- Mirek A., *Trudne lata. Wielkie dni. Zakony żeńskie w PRL*, Ząbki 2015.
- Nitecki P., *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992.
- Noszczak B., *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953-1956*, Warszawa 2008.
- Pawluk T., *Ustanowienie nowej organizacji kościelnej wyzwaniem dla Kościołów partykularnych w Polsce*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik Prawno-Historyczny” 35/3-4 (1992), s. 5-8.
- Przybysz M., *Aparat bezpieczeństwa wobec kurii biskupiej w Łodzi w latach 1945-1967*, w: *Aparat bezpieczeństwa wobec kurii biskupich w Polsce*, red. A. Dziurok, Warszawa 2009, s. 155-180.
- Przybysz M., *Kościół rzymskokatolicki w Łodzi w latach 1945-1956*, Łódź 2007.
- Przybysz M., Saran M., *Pasterz cierpliwego dialogu. Biskup Michał Klepacz w polskiej delegacji na Sobór Watykański II*, w: *Studia Soborowe*, t. 2, cz. 2: *Historia i recepcja Vaticanum II*, red. M. Białkowski, Toruń 2015, s. 161-191.
- Przybysz M., *Wyspy wolności. Duszpasterstwo akademickie w Łodzi 1945-1989*, Łódź 2008.
- Skobel S., *Biskup Michał Klepacz – pasterz cierpliwego dialogu. Przyczynek do analizy watykańskich konferencji radiowych*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2 (1993), s. 135-141.
- Smoliński M. G., *Biskup Negocjator Zygmunt Choromański (1892-1968). Biografia niepolityczna?*, Warszawa 2014.
- Stefaniak J., *Polityka władz państwowych PRL wobec prasy katolickiej w latach 1945-1953*, Lublin 1998.
- Stępień M., *Pozycja prawna Konferencji Episkopatu Polski. Studium prawno-historyczne*, Łomża 2014.
- Stopniak F., *Michał Klepacz*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu polskiego*, t. 3, Lublin 1994, s. 25-26.
- Sukiennik E., *Stefan Wyszyński jako arcybiskup metropolita warszawski (1948-1981)*, w: *Kardynał Stefan Wyszyński. Droga życia i posługi pasterskiej*, red. R. Czekański, Warszawa 2021, s. 207-230.
- Ślaga Sz. W., *O doktoracie „honoris causa” biskupa Michała Klepacza*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2 (1993), s. 21-25.
- Ślązak E., *Uległy czy niezależny? Biskup Michał Klepacz w optyce aparatu bezpieczeństwa*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2/36 (2020), s. 530-548.

- Śmigiel K., *Prymasostwo polskie. Instytucja, prymasi, dokumenty*, Warszawa 2018; *Uprawnienia wyjątkowe prymasa Stefana Wyszyńskiego. Wybór dokumentów 1948-1979*, wybór i oprac. K. Śmigiel, P. Lewandowski, Pelplin 2020.
- Tomaszewski L., *Kronika Wileńska 1939-1941*, Warszawa 1990.
- Tomaszewski L., *Kronika Wileńska 1941-1945. Z dziejów polskiego państwa podziemnego*, Warszawa 1992.
- Umiński J., *Episkopat Polski z pierwszej połowy XX wieku*, przyg. do druku, wstęp i przyp. S. Grochowina, J. Sziling, Toruń 2016.
- W kierunku chrześcijańskiej kultury. W 10. rocznicę śmierci Biskupa Michała Klepacza*, red. B. Bejze, Warszawa 1977.
- Wieczorek E., *Działalność pedagogiczna biskupa Michała Klepacza*, Łódź 2007.
- Wilk S., *Struktura administracyjna Kościoła w Polsce przed bullą „Totus Tuus Poloniae Populus”*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 12, red. J. Walkusz, Lublin 2013, s. 129-144.
- Władze komunistyczne wobec Kościoła katolickiego w Łódzkiem 1945-1967*, red. J. Wróbel, L. Próchniak, Warszawa 2005.
- Wodzianowska I., *Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu 1842-1918*, Lublin 2007.
- Zakrzewski T. P., *Wspomnienia*, wydał i oprac. M.M. Grzybowski, Ciechanów–Płock 2016.
- Ziółkowska A., *Diecezja łódzka i jej biskupi w świetle dokumentów*, Łódź 1987.
- Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Warszawa 2003.
- Żaryn J., *Kościół a władza w Polsce (1945-1950)*, Warszawa 1997.
- Żurek J., *Ruch „księży patriotów” w województwie katowickim w latach 1949-1956*, Warszawa–Katowice 2009.
- 100-lecie Konferencji Episkopatu Polski. Księga Jubileuszowa*, red. A. Miziński, Kielce 2019.